

Omgevingsvisie Hilversum 2040

Deel B:
Brondocumenten

Inhoudsopgave Deel B

1. Ontstaansgeschiedenis.....	3
2. Tuinstad Hilversum.....	7
3. Trends en ontwikkelingen	8
3.1 Trends duurzaam: transitie en ruimtedruk.....	8
3.2 Trends Meedoen: welvaartsverdeling en gezondheid	9
3.3 Trends Actief: demografische ontwikkelingen	10
4. Waar werkt Hilversum al aan (2024)?	13
5. Referentiekaarten.....	14

Andere delen van de Omgevingsvisie

Deel A: Visie op hoofdlijnen

Deel C: Uitwerkingen beleid en toepassingen

Deel D: Verantwoording

1. Ontstaansgeschiedenis

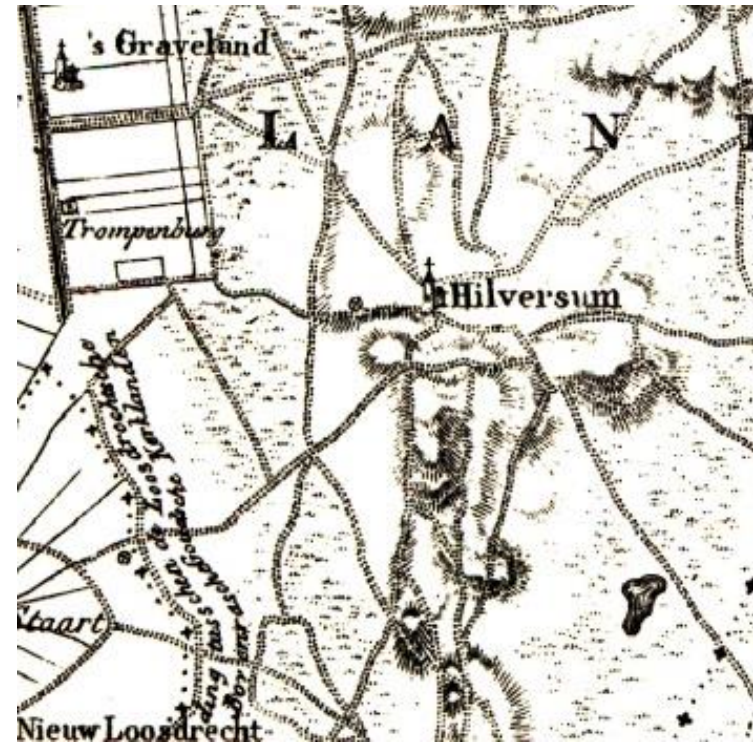
De Hilversumse geschiedenis kenmerkt zich door afwisseling van periodes van relatieve rust en snelle groei. Het reliëf van het kenmerkende landschap ontstond in de voorlaatste ijstijd, ruwweg van 238.000 tot 126.000 jaar geleden. Landijs wist door te dringen tot in Midden-Nederland. Aan de randen van de gletsjertongen werden landmassa's opgeschoven en ontstonden zogenaamde stuwwallen. Ook de Utrechtse Heuvelrug. In 2024 zorgt de hoge ligging van de inmiddels beboste heuvelrug nog steeds voor een veilige plek om te wonen, te werken en te leven. Hilversum is net als Laren, Blaricum en Bussum ontstaan op hoger gelegen zandgrond rond lager gelegen drinkplaatsen. Nabij het dorp lagen akkers: de engen. Op afstand lagen de weidegronden: de meenten. Vanwege de arme grond hield men hier schapen voor wol en bemesting van akkers. Een deel van het huidige stratenpatroon van Hilversum ligt op schapenroutes daar naartoe.

Zelfstandigheid vanaf de middeleeuwen en Gouden Eeuw

Tot in de 17^e eeuw was Hilversum een agrarisch brinkdorp. In 1424 krijgt Hilversum een zelfstandige status. Het wordt onafhankelijker van de stad Naarden.

De vrije boeren mogen hun schapen laten grazen op de gemeenschappelijke heide. Ze worden Erfgooiers genoemd.

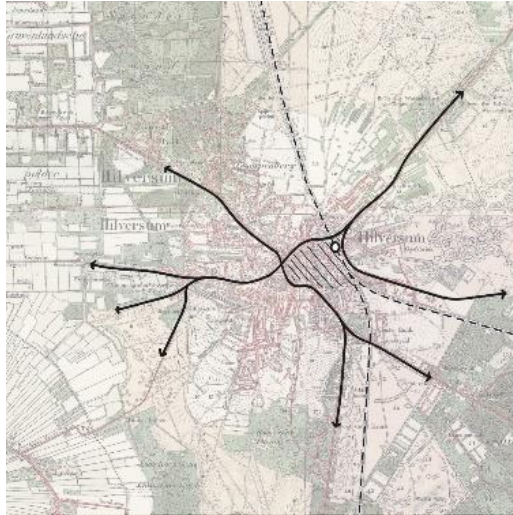
In de Gouden Eeuw verandert het landschap drastisch. Vanaf 1650 verdwijnen de natuurbossen, omdat hout nodig is voor de scheepsbouw. Hilversum groeit harder dan omliggende dorpen en bouwt zelfstandig de eigen nijverheid van textiel, spinnerij en weverij verder uit.

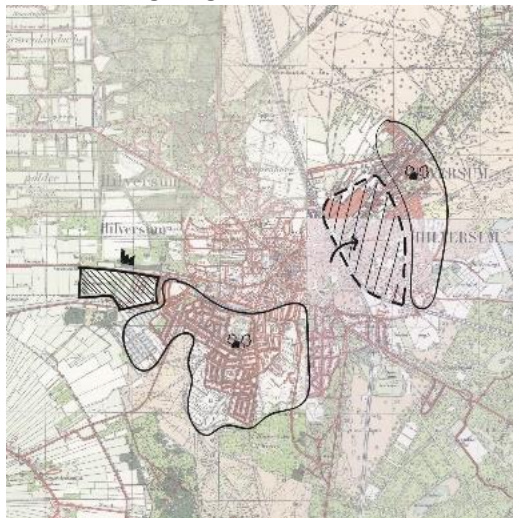
Industrialisatie als eerste schaa sprong

Het laatste kwart van de 19e eeuw is net als in de rest van Nederland een periode van grote economische groei. Er wordt veel infrastructuur aangelegd. Zeker na de aansluiting op het spoornetwerk in 1874 en de aanleg van de Gooise Vaart in 1876 (die werd doorgetrokken naar de Oude Haven) vestigen rijke Amsterdamse kooplieden zich aan de westflank van Hilversum op buitenplaatsen. Het zand van de afgravingen vormde een inkomstenbron. Villaparken en villawijken werden gebouwd.

Daarna voltrekt de groei zich steeds meer langs de belangrijkste assen die vanuit het centrum volgens de oude structuren in het landschap naar buiten toe lopen. Had Hilversum in 1850 nog 5.500 inwoners, in 1910 zijn dit er circa 31.500.

Ontwikkeling langs assen

Tuinwijken en bedrijvigheid bij de haven

De Tuinstad als tweede schaa sprong

Hilversum groeit snel in de periode tussen de beide wereldoorlogen. In grote steden worden tuindorpen gebouwd, als antwoord op verpauperde arbeiderswijken, zoals Betondorp (tuindorp Watergraafsmeer) in Amsterdam, de Haagse Vogelwijk en tuindorp Vreewijk in Rotterdam. Hilversum is zich bewust van het belang regie te voeren op de kwaliteit van woningen en openbare ruimte en stelt in 1915 dhr. W.M. Dudok aan als directeur Publieke Werken en in 1928 als gemeentearchitect. Dudok zorgt voor de ontwikkeling van Hilversum als unieke Tuinstad¹, waarbij tuinwijken als Hilversum Zuid en Oost in jaren '30 architectuur een samenhangend geheel vormen en stad en ommeland zijn verbonden door zichtlijnen en een groenstructuur met parken en plantsoenen². In de wijken wordt het sociale leven gestimuleerd, bijvoorbeeld door voorzieningen op centrale plekken te maken.

Door de nieuwe tuinwijk in het Oosten, komt het station steeds centraler in de stad te liggen. De haven en de industrie ontwikkelen zich verder aan de westkant van de stad.

De bouw van de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek in 1918 is de vroege start van Hilversum als mediastad. Om ervoor te zorgen dat de dorpen niet aan elkaar groeien en om de heide te behouden en de natuur te beschermen, richten de gemeenten in het Gooi samen met de provincie in 1932 het Goois Natuurreservaat (GNR) op.

¹ Bron: open Hilversum. Hilversum is de enige stad in Nederland waar de Tuinstadgedachte op de schaal van de hele stad is uitgewerkt.

² Voorbeelden van lange lijnen in de stad zijn de Pieter de Hooghlaan die uitkijkt op de St. Vituskerk, de Geraniumstraat die uitkijkt op de Clemenskerk en de Bosdrift. De Lorentzviwer en het Kamrad zijn mooie voorbeelden van groene overgangen naar de natuur.

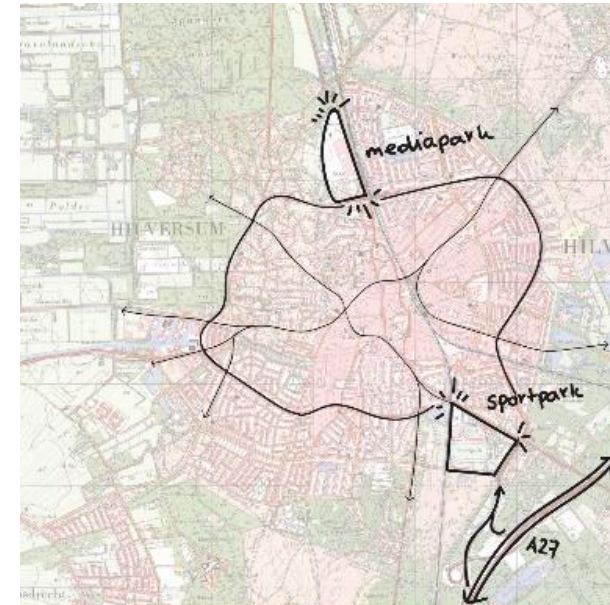
De oorlogsjaren

Tijdens de Tweede Wereldoorlog gebeurt er veel in Hilversum. Hilversum wordt het hoofdkwartier van het Duitse leger in Nederland. De Duitsers nemen het radioverkeer over, zij gebruiken het vliegveld Hilversum intensief en bouwen naast het vliegveld de Korporaal van Oudheusdenkazerne. Om de hele gemeente komt een tankgracht en er kwam een bunkerdorp bij Zonnestraat. De Trompenberg, Nimrodpark en Kannesheuvelpark worden tijdens de oorlog gebombardeerd. Een zwarte bladzijde in de geschiedenis is de gedwongen verhuizing van het grootste deel van de Joodse bevolking naar Amsterdam in 1942 en de opvolgende deportatie. Van de Joodse inwoners uit 1941 overleefde slechts een kleine 10% de oorlog.

De moderne Tuinstad als derde schaa sprong

De periode tot 1970 stond in het teken van wederopbouw, herstel en uitbreiding. Hilversum legt volgens het plan van de Tuinstad (1933) nieuwe wijken aan (Noord, Van Riebeeck), met architectuur naar de modernste mogelijkheden. De bevolking van Hilversum groeit met een derde en bereikt eind jaren '50 een hoogtepunt met meer dan 100.000 inwoners.

Hilversum wordt in de jaren '50 de stad voor radio en televisie. In de jaren '60 begint de ontwikkeling van het Omroepkwartier, de voorloper van het Media Park. De stad wordt verder verdicht, in het centrum vinden reconstructies en schaalvergroting plaats. Daarnaast breidt Hilversum nog flink uit. In de jaren '60 en '70 worden Kerkelanden en de Hilversumse Meent gebouwd. Beide wijken liggen buiten de voormalige enges. De snelweg A27 wordt aangelegd.

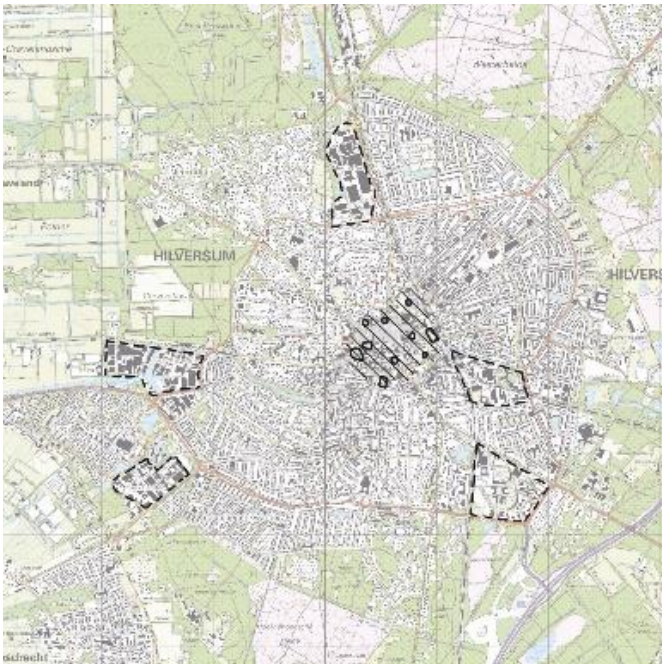

Krimp in crisisjaren '80 en '90 van de 20^e eeuw

Deze periode kenmerkt zich door achteruitgang, onder andere als gevolg van de oliecrisis en de sterk stijgende rente. Veel bedrijven sluiten hun deuren. De bevolking neemt af naar 82.500 in 1999. Deze bevolkingskrimp komt met name doordat er weinig gebouwd wordt en doordat er steeds minder mensen in één huis wonen. De toenemende automobiliteit veroorzaakt verkeers- en milieuproblemen, vooral in en rond het centrum. Kenmerkende ingrepen van die tijd zijn de sloop en nieuwbouw van het station begin jaren negentig en de start van de aanleg van een binnenring voor autoverkeer. Daarna groeit de aandacht voor de bestaande bebouwde omgeving en de kwalitatief hoogwaardige architectuur. Een restauratie- en herbestemmingslag wordt gemaakt met het Raadhuis, Zonnestraat, Gooiland en het oeuvre van Dudok. De stadsvernieuwing komt op, met herstel- en verbeterprojecten in Noord en Liebergen.

21e eeuw: verbeteringen in de stad

Hilversum begint aan een kwaliteitsslag in de bebouwde kom. De invulling van het centrum verandert, door het toevoegen van wonen, werken, cultuur en horeca. Daarnaast wordt gewerkt aan een groot aantal binnenstedelijke transformaties. Verlaten bedrijfslocaties krijgen een nieuwe functie terwijl hun historie herkenbaar blijft (Melkfabriek, Lucent en Mout). Het Integraal Bereikbaarheidsplan wordt uitgevoerd om de doorstroming en veiligheid te verbeteren. Het Media Park bundelt nieuwe commerciële media en technische bedrijven. Het Arenapark wordt Sportpark: de grootste kantorenlocatie in de regio met het Europese hoofdkantoor van Nike als middelpunt. In het centrum en op verschillende andere locaties wordt gewerkt aan de verdere transformatie van verouderde bedrijfslocaties, wijkcentra, het winkelgebied en een vernieuwing van de gezondheidszorg op de Monnikenberg. Er komt nieuwe verkeersinfrastructuur, zoals de HOV-busbaan Huizen-Hilversum en de dubbellaagse Alexiatunnel onder het spoor op de Oosterengweg.

Lopende ontwikkelingen

Bij het schrijven van deze Omgevingsvisie wordt gewerkt aan grote gebiedsontwikkelingen. Voor reeds langlopende projecten als de wijk Anna's Hoeve en de Monnikenberg komt voltooiing in zicht. Voor het stationsgebied zijn plannen voor het vergroten van de verblijfskwaliteit, het verbeteren van het OV knooppunt en het toevoegen van wonen en werken. Het Arenapark wordt ontwikkeld tot een campus, met wonen, werken en voorzieningen rondom het thema sport, innovatie en gezondheid. In postcodegebied 1221 worden voormalige bedrijventerreinen getransformeerd naar gemengde woon-werkgebieden en wordt ruimte gecreëerd voor groen, ontmoeten en spelen. Daarnaast zijn er in de hele stad grotere en kleinere ontwikkelingen die inzetten op het toevoegen van woningen en andere functies, zoals in het centrum, op bedrijventerreinen en het Circusterrein.

Andere in het oog springende plannen zijn de aanleg van snelfietsroutes tussen de kernen in het Gooi en richting Utrecht en Amsterdam en het verbeteren van de openbare ruimte door het aanleggen van meer en diverser groen. Cultuurhistorie in het gebied is steeds vaker vertrekpunt voor gebieds- en locatieontwikkelingen. Denk bijvoorbeeld aan de Aula van begraafplaats Bosdrift, de Wybertjesfabriek, het voormalig C&A gebouw en het oude postkantoor aan de Oude Torenstraat. Woningbouwcomplexen worden met corporaties gerenoveerd en verduurzaamd.

2. Tuinstad Hilversum

Tegen het einde van de 19de eeuw had Nederland te maken met een crisis: in de steden heersten woningnood, slechte woon- en leefomstandigheden en ziektes. Steeds meer werd onderkend dat vooruitgang en een goed functionerende stad met werkgelegenheid wel degelijk ook te maken had met gezonde en gelukkigere mensen die een toekomst konden hebben. Dit idee werd concreet gemaakt in de Woningwet uit 1901: er moesten uitbreidingsplannen worden gemaakt en (goede) arbeiderswoningen worden gebouwd. Volkswoningbouwverenigingen werden opgericht en op rijkssubsidie kon worden gerekend. Onderkend werd dat Hilversum in een bijzonder landschap lag en dat nagedacht moest worden over ontwikkelen met kwaliteit, zowel qua leefomstandigheden als qua vormgeving.

Tuinstad Hilversum

Vanaf 1908 kreeg het idee om de groei van Hilversum vorm te geven naar het concept van de Tuinstad voet aan de grond. Dudok kwam als stedenbouwkundig architect die de eisen kon vertalen in een kwalitatief hoogwaardige vorm. Er werkten in Hilversum veel forensen, maar ook de arbeiders die hier kwamen wonen moesten een goede woning krijgen. Nieuwe functies vroegen nieuwe gebouwen en plekken. Dudok ging aan het werk volgens de tuinstadgedachte.

Het internationale idee van de tuinstad is een sociaaleconomisch en functioneel concept waarbij men zich ervan bewust was dat een goede inrichting van de ruimte en de woning essentieel was. Stedenbouwers en architecten gingen zich verdiepen in plannen waarbij de leefomstandigheden van vooral de arbeiders zouden verbeteren. Ook politici, artsen en industriëlen sloten zich aan. Camillo Sitte, Raymond Unwin, Ebenezer Howard, Hans en Bernhard Kampffmeyer en Fockema Andreae zijn bekende namen. In 1924 was de groene, gezonde tuinstad het centrale onderwerp op het Internationaal stedenbouwcongres in

Amsterdam. Een van de excursies leidde naar het werk van Dudok in de tuinstad Hilversum.

De in samenhang ontworpen stedenbouwkundige en architectonische vorm van de tuinstad biedt een gezonde, luchtige, mooie en afwisselende leefomgeving waar het voor iedereen goed wonen en werken is, op een schaal waarbij het sociale leven wordt gestimuleerd. Hilversum wordt daarbij dooraderd door groen. Het is een plaats die harmonische en samenhangende oplossingen biedt voor opgaven op het gebied van volkshuisvesting en werkgelegenheid. De mens en de menselijke maat staan centraal. Dudok kon zich goed voorstellen hoe mensen hun woning ervaren en zich door de ruimte bewegen. De wijk heeft een goede schaal om zich thuis te voelen, zich te oriënteren en zichtbare voorzieningen voor iedereen dicht in de buurt te hebben. Daarvoor vond hij in de tuinstadgedachte een passende vorm die hij eigenzinnig verder ontwikkelde. Toch was hij het met name die naast de volkshuisvestelijke, hygiënische en sociale aspecten van de tuinstad de behoefte aan schoonheid en afwisseling signaleerde. Dudok zag ook de noodzaak van samenwerking tussen partijen. Hij ontwikkelde een visie met toekomstwaarde, een plan voor de lange termijn om de gehele stad niet uit het oog te verliezen. Alleen in Hilversum is het idee van de tuinstad daarom op de schaal van de hele stad doorgevoerd. En Hilversum is daarmee de enige tuinstad van Nederland.

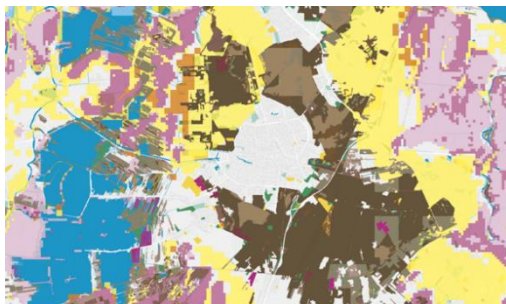
Modernisering van de Tuinstad

Na de Tweede Wereldoorlog werden nieuwe wijken, zoals Hilversum Noord, Van Riebeeck en Hilversum Zuidwest gebouwd volgens dezelfde uitgangspunten, maar er moest waar het kon intensiever, iets hoger en sneller worden gebouwd. De tuinstadgedachte moderniseerde zich steeds weer in de loop van de tijd.

3. Trends en ontwikkelingen

3.1 Trends duurzaam: transitie en ruimtedruk

De druk op de beschikbare ruimte is op veel plekken in Hilversum groot. Al jaren geldt dat naar woningen en bedrijventerreinen al jaren meer vraag is dan aanbod. Daarnaast komen er nieuwe ruimtevragen op de gemeente af door klimaatverandering en de behoefte aan meer duurzame energie.

Figuur Gebieden met afnemende biodiversiteit (bruin)

Opwarming van de aarde zet door

Op mondiale schaal bevinden we ons in de 21e eeuw in een klimaat- en energiecrisis. Het is nu wereldwijd gemiddeld ruim één graad warmer dan in de periode 1850 – 1900. Het lukt internationaal nog onvoldoende om de opwarming van de aarde te beperken. De gevolgen van deze klimaatverandering dienen zich de laatste jaren steeds vaker en steeds heftiger aan. Er zijn lange periodes van droogte of juist extreme neerslag. De verwachting is dat dit in de toekomst steeds vaker voor zal komen.

Een veranderend klimaat heeft invloed op de natuur, de landbouw (opbrengsten) en onze gezondheid. Dat laatste met name als gevolg van hittestress. Vooral kwetsbare groepen zijn hiervan de dupe.³ Dit vraagt bijvoorbeeld om ruimte voor extra groen en waterberging.

³ Bronnen: knmi.nl, milieucentraal.nl.

Biodiversiteit neemt af

Klimaatverandering is ook een van de oorzaken van de afname van biodiversiteit op aarde. Geschat wordt dat wereldwijd nog ongeveer 70% van de oorspronkelijke populatie planten en dieren voorkomt (situatie 2010). In Nederland is dit slechts 15%. Dit grote verschil is vooral het gevolg van verlies aan natuurareaal en afname van natuurkwaliteit in Nederland, als gevolg van landbouwintensivering en verstedelijking.⁴ De biomassa van vliegende insecten, een belangrijke voedselbron voor vogels en vleermuizen, is in de afgelopen 27 jaar met 60-75% afgenomen. Momenteel wordt een kleine 40% van de Nederlandse dier- en plantensoorten bedreigd. Het verlies van biodiversiteit heeft nadelige gevolgen voor voedselkwaliteit en -zekerheid, kwetsbaarheid voor natuurrampen en toegang tot schoon water. Om deze trend te keren moeten we groengebieden behouden, versterken en verbinden.

Overgang naar duurzame energie en mobiliteit

Duurzame opwekking en gebruik van energie is een van de antwoorden op de klimaatcrisis. In Hilversum hebben we heldere doelen voor de energietransitie, maar het is nog onduidelijk wanneer die gehaald worden. We slagen er al in om de CO²-uitstoot geleidelijk terug te dringen en minder afhankelijk te worden van fossiele energie. Maar om de doelen te halen, moet het tempo omhoog. En er is ruimte voor nodig, bijvoorbeeld voor zonnepanelen.

De situatie in Hilversum is complex, omdat Hilversum ongeveer twee keer zo veel vooroorlogse gebouwen heeft (42%) als het landelijke gemiddelde. Het is bij deze gebouwen niet zeker of stevige verduurzaming technisch en economisch haalbaar is. Gekoppeld aan de scheve verdeling van de welvaart zien we verschillende groepen die niet gemakkelijk met de energietransitie kunnen meedoen. Dit geldt ook voor een transitie naar meer duurzame en collectieve vormen van mobiliteit. Zulke transities zijn wel noodzakelijk.

⁴ Bron: Rijksoverheid, Compendium voor de leefomgeving (clo.nl).

Niet alle milieu- en natuurnormen worden gehaald

Op dit moment voldoet minder dan één procent van de Nederlandse meren, beken en rivieren aan de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW).⁵ Hoewel Hilversum qua geluid en lucht voldoet aan Europese en Nederlandse wet- en regelgeving, kan bijvoorbeeld de luchtkwaliteit in Hilversum per dag en per gebied verschillen door bronnen die luchtverontreinigende deeltjes uitstoten. Het gaat dan bijvoorbeeld om verkeer, bedrijven, gasgestookte woningen en woningen met open haarden. De meeste verontreiniging ontstaat buiten Hilversum. In Hilversum zelf zijn met name verkeer en woningen van invloed op de luchtkwaliteit. 6 tot 8% van de inwoners ervaart ernstige overlast door geluidhinder van stadsverkeer, in het bijzonder van vrachtverkeer. De landschappen die om Hilversum liggen - vooral aan de westzijde - zijn gevoelig voor stikstof en PFAS⁶. Het overschrijden van milieunormen heeft gevolgen voor de volksgezondheid en kan van invloed zijn op het verlenen van vergunningen voor stedelijke ontwikkelingen, zoals woningbouw.

3.2 Trends Meedoen: welvaartsverdeling en gezondheid

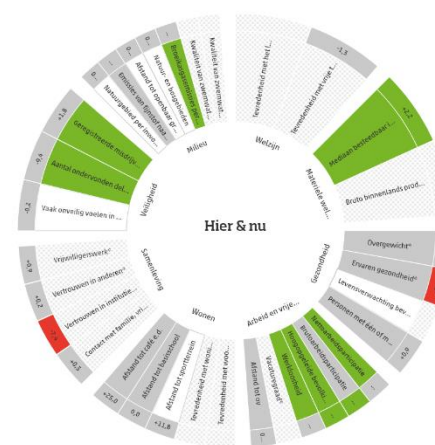
We weten al enige tijd dat de welvaart in Nederland ongelijk is verdeeld. Op basis van recent onderzoek blijkt de verdeling nog schever te zijn dan verwacht. Landelijk gezien bezit 10% van de huishoudens 61% van het vermogen. De top 1% is zelfs goed voor 26% van het vermogen.⁷ Landelijk is het beeld dat de sociale scheiding tussen inwoners met verschillende achtergronden (qua leeftijd, gezondheid, werk, inkomen, opleiding, etniciteit) groeit. De wrijving tussen sociale groepen neemt toe. Dit uit zich in minder omgevingsbetrokkenheid en minder tevredenheid over sociale contacten. Hoewel Hilversum een behoorlijke uitgangspositie heeft en beter scoort dan veel andere Nederlandse gemeenten⁸, zien we dit ook in Hilversum.

⁵ Bron: Unie van waterschappen (unievandewaterschappen.nl).

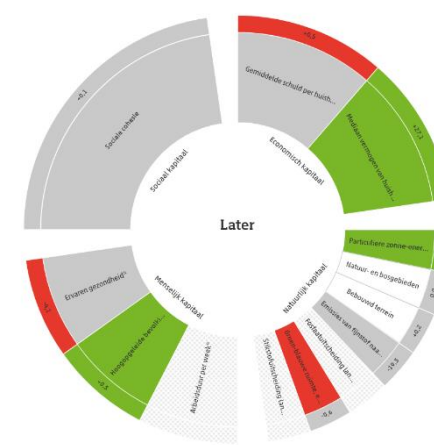
⁶ PFAS staat voor Poly- en perfluoralkylstoffen, die niet van nature in het milieu voorkomen

⁷ Bron: Rijksoverheid, Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling, IBO Vermogensverdeling (juli 2022).

Hier & nu, Hilversum

Later, Hilversum

Hoe scoort Hilversum: ontwikkeling brede welvaart (bron: monitor brede welvaart CBS 2023)

Gezondheid als signaal

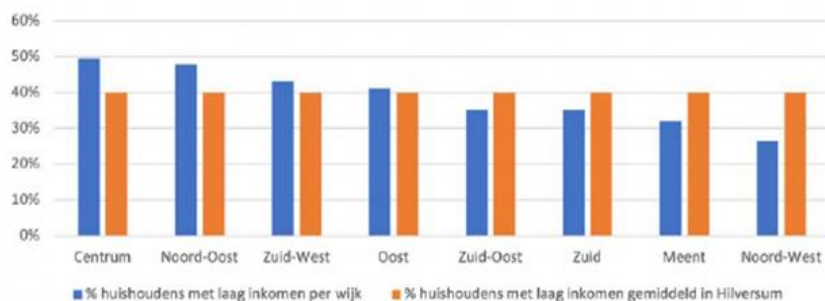
Gezondheid, bestaanszekerheid en kansengelijkheid zijn belangrijke randvoorwaarden om mee te kunnen doen en sterk met elkaar verbonden. In Hilversum zien we dat een steeds grotere groep inwoners lastiger toegang krijgt tot primaire levensbehoeften als onderwijs, een woning en passend werk en moeite heeft met prijsstijgingen en – schommelingen door de steeds snellere opvolging van (wereldwijde) crisissen, zoals voor voedsel en energie. Bekend is dat mensen met minder mogelijkheden een kortere levensverwachting hebben en eerder gezondheidsproblemen. In de cijfers van de Brede welvaartsmonitor zien we in het 'hier en nu' en in het 'later' dat we ons zorgen moeten maken over de afnemende ervaren gezondheid. Daarnaast zien we een afnemend vertrouwen in instituties.

⁸ Bron: Brede welvaartsmonitor (2023): <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/brede-welvaart-trend>.

De verschillen binnen en tussen wijken worden meer ervaren

Beperkingen in bestaanszekerheid en kansengelijkheid belemmeren mensen in het dagelijks leven en zorgt voor afstand tot mensen die betere vooruitzichten hebben. Die laatste groep is in Hilversum behoorlijk vertegenwoordigd. Zij kunnen zich in alle crisissen gemakkelijker staande houden, of het nu gaat om inflatie, duurdere energie of de krappe woningmarkt. Volgens allerlei trendstudies (Platform 31, SCP) worden verschillen door meer mensen zo gevoeld en steeds minder geaccepteerd.

Vaak wonen mensen met een minder goed toekomstperspectief bij elkaar in dezelfde wijk. Dit wordt vaak bepaald door het type woningen dat aanwezig is. We zien in die wijken een toename van het aantal kwetsbare volwassenen en jeugd. Kinderen van hoogopgeleide ouders gaan naar andere scholen dan kinderen van ouders met een lage sociaaleconomische status. Binnen en tussen wijken kunnen grote verschillen optreden. We zien aan de ene kant een deel van de bevolking met problemen op verschillende levensgebieden (gezondheid, eenzaamheid, armoede, klimaatstress en bewegingsarmoede), terwijl aan de andere kant koopwoningen worden gekocht door hogere inkomens. Nieuwe begrippen als 'energiearmoede' en 'vervoerarmoede' doen hun intrede en de afstand tussen verschillende bevolkingsgroepen wordt scherper waargenomen.

⁹ Bron: nidi.nl, CBS.nl.

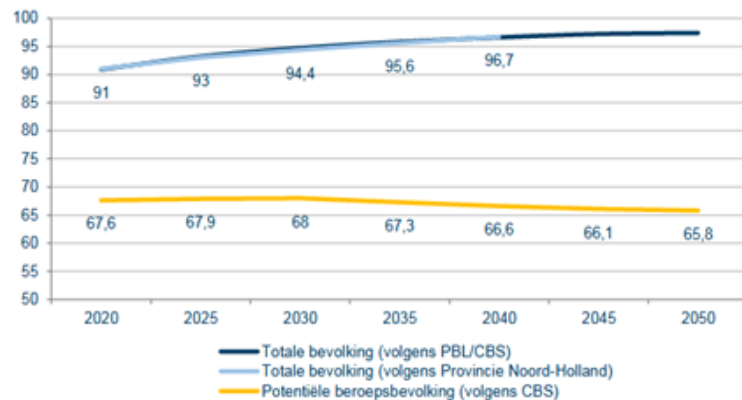
Stapelning vraagstukken leidt tot hoge maatschappelijke kosten

Bestaanszekerheid en kansengelijkheid hangen duidelijk samen met thema's als gezondheid, afnemende sociale samenhang (solidariteit en betrokkenheid bij de wijk, verenigingen en clubs) en veiligheid. Dit brengt hoge maatschappelijke kosten met zich mee. De lasten van overheidsvoorzieningen in het sociaal domein vormen nu al meer dan 54% van de gemeentebegroting. Ook zien we dat de beschikbaarheid en betaalbaarheid van allerlei voorzieningen onder druk staat: buurthuizen, sportverenigingen en culturele instellingen hebben steeds meer moeite de exploitatie en de personele bezetting met vrijwilligers rond te krijgen. De druk op mantelzorgers neemt toe en grote verschillen zijn een voedingsbodem voor criminaliteit en onveiligheid. Als we dat koppelen aan de veranderende samenstelling van de bevolking, zoals de vergrijzing, lijkt bijsturen onvermijdelijk.

3.3 Trends Actief: demografische ontwikkelingen

De samenstelling van de Nederlandse bevolking verandert de komende 30 jaar flink. De belangrijkste trends zijn: aanhoudende bevolkingsgroei, toenevende vergrijzing en meer diversiteit. Volgens het CBS groeit de Nederlandse bevolking tot 2040 met 1 miljoen mensen. Door de toegenomen levensverwachting, de naoorlogse geboortegolf en het grote aantal geboortes in de jaren zestig groeit het aandeel 65-plussers van 20 procent in 2023 naar 25 procent tegen 2040 en zal daarna stabiel blijven. Tegelijkertijd groeit de beroepsbevolking nauwelijks.⁹ Dit leidt tot vraagstukken op het gebied van economie, werk en wonen.

Figuur 2.1: Prognose van demografische ontwikkeling van Hilversum tussen 2020 en 2050

Groei, vergrijzing en afname van de beroepsbevolking

Alle prognoses wijzen erop dat Hilversum richting 2040 groeit tot zo'n 97.000 inwoners (2024: 94.000 inwoners). Ook verandert de samenstelling van de bevolking onder invloed van (dubbele) vergrijzing en buitenlandse migratie. De gemiddelde leeftijd stijgt van 42,5 jaar in 2023 naar 55 in 2040. Er komen in aantallen en naar verhouding meer ouderen, vooral mensen boven de 75. Het aantal 60+ers gaat van 36 naar 41%, de groep oudere ouderen van 14 naar 20%. Die groep woont ook steeds langer thuis, ondanks dat de woning vaak niet meer passend is.

Door de vergrijzing neemt het aantal mensen dat werkt af. En dat terwijl een steeds grotere groep mensen zorg nodig gaat hebben. De kleinere beroepsbevolking moet dus voor een steeds grotere groep ouderen zorgen. Daarmee zijn er ook minder schouders om de toenemende (zorg)lasten te dragen. Tegelijkertijd zien we in Hilversum dat de groep middeninkomens kleiner wordt en de groepen praktisch geschoolden en hoogopgeleiden groter worden. Deze demografische ontwikkelingen versterken de geschetste ontwikkelingen bij Meedoen.

Minder kans op de woningmarkt en spanning op de arbeidsmarkt

In 2021 werd het woningtekort in Nederland geschat op zo'n 280.000 woningen. In het afgelopen decennium heeft de woningbouw en -vernieuwing geen tred kunnen houden met de toename van de bevolking, wat heeft geresulteerd in spanning op de woningmarkt, waarbij sommige groepen zoals starters ronduit woningnood ervaren. Gecombineerd met de verwachte bevolkingsgroei moeten er in Nederland de komende jaren zo'n 1,1 miljoen woningen bijkomen.¹⁰

In Hilversum zijn met name betaalbare woningen schaars. De gemiddelde verkoopprijs van een koopwoning lag in 2021 in Hilversum op € 521.000. Voor heel Nederland was dat € 387.000.¹¹ Dit leidt ertoe dat vooral gezinnen met lagere en middeninkomens steeds minder kans hebben op de Hilversumse woningmarkt. Dit leidt indirect ook tot spanning op de lokale arbeidsmarkt, bijvoorbeeld in het onderwijs en in de zorg.

Bevolking wordt diverser

De Hilversumse bevolking zal in 2040 meer mensen met verschillende sociaal-culturele achtergronden bevatten. Meer mensen uit andere Europese landen en daarbuiten zullen zich hier tijdelijk of permanent vestigen, voor werk of als vluchteling. Daarnaast komen er steeds meer kleine huishoudens. Beide ontwikkelingen zullen impact hebben op de sociale verbinding tussen bewoners in de wijken, maar ook op het gebruik van met name maatschappelijke voorzieningen (inburgering, scholing, uitkeringen).

Prognose binnen- en buitenlandse migratiecijfers 2020 tot 2050
CBS - Statline

	Levend geboren kinderen	Overledenen	Immigratie	Emigratie	Vestigers uit andere gemeente	Vertrekkers naar andere gemeente
Hilversum 2020 tot 2050	31.000	28.400	48.300	36.000	151.200	160.100

¹⁰ www.volkshuisvestingnederland.nl/onderwerpen/berekening-woningbouwopgave

¹¹ Bron: CBS Statline (2021).

Ruimtegebrek en arbeidsmarkt beperken economische ontwikkeling, grote 'transities' bieden kansen

Hilversum heeft met de media- en zorg economie in potentie sterke sectoren in huis, met nationale en regionale uitstraling. Hilversum heeft bovendien een bovengemiddeld aantal internationaal actieve bedrijven. Met 91% van de banen heeft Hilversum vooral een schone diensteneconomie, die steeds kennisintensiever wordt. Deze bedrijven investeren in technologische ontwikkelingen en in de overgang naar een groene, duurzame, digitale en inclusieve economie. Zo gaan economie en transitieopgaven hand in hand.

De Hilversumse economie is onderdeel van de regionale economie van Gooi en Vechtstreek. De figuur hiernaast toont dat de regionale economie tegen een stootje kan, maar minder goed inspeelt op veranderingen.

Hoewel sinds 2017 weer sprake is van groei van banen en omzetten en sterke sectoren zoals Media en ICT harder groeien dan het regionale gemiddelde, blijft de Hilversumse economie achter bij het landelijk beeld. In de zorg economie is het aantal banen weliswaar erg groot, maar is de toegevoegde economische waarde beperkt. Het herstel na de Coronacrisis verloopt in sommige sectoren grillig. Door lange productieketens heeft de Hilversumse economie last van geopolitieke spanningen en belemmeringen.

Structureel ruimtegebrek voor bedrijven wordt evenwel als belangrijkste oorzaak van beperkte economische ontwikkeling gezien. Bijkomende oorzaken zijn een tekort aan stuwende werkgelegenheid (die andere werkgelegenheid aantrekt), beperkingen in het arbeidsaanbod en de arbeidsparticipatie en ontwikkelingen in de woningmarkt. Daardoor dreigt een mismatch op de arbeidsmarkt. Dat zien we het best bij het praktijkgeschoold werk en in de middenklasse. Veel praktijkgeschoold werk verdwijnt door technologische

ontwikkelingen, terwijl een relatief groot deel van de Hilversumse beroepsbevolking praktijkgeschoold is. Er is zo kans op relatief hoge structurele werkloosheid. Tegelijk trekt als gevolg van de digitalisering de vraag naar het aantal administratieve (midden)klasse banen aan, terwijl die groep juist veel moeite heeft in Hilversum een woning te vinden. Het aanbod van kennisinstellingen voor het aantrekken, opleiden en binden van talent en het vergroten van de inzetbaarheid van de beroepsbevolking is nog onvoldoende.

Spanning arbeidsmarkt Q2 2021

Gooi en Vechtstreek Beroepsklasse	
ICT	zeer krap
Technisch	zeer krap
Transport en logistiek	krap
Zorg en welzijn	krap
Pedagogisch	krap
Dienstverlenend	krap
Economisch en administratief	krap
Openbaar bestuur	krap
Commercieel	krap
Creatief en taakkundig	gemiddeld
Managers	gemiddeld
Totaal	krap

De route naar economische veerkracht is een route naar meer duurzame economische ontwikkeling. Dat betekent het zien van economie als onderdeel van de 'brede welvaart', het geven van ruimte aan 'ecosystemen' met bedrijvigheid, innovatie en een betere aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld in de creatieve industrie en in de zorg. Ook zien we achter de grote 'transities' als duurzaamheid, energie, circulariteit, klimaat en mobiliteit economische kansen ontstaan.

Positie van binnensteden staat onder druk

Ook Hilversum heeft te maken met winkelleegstand. Online winkelen is hiervan een van de belangrijkste oorzaken. Tegelijkertijd is de rol en positie van binnensteden aan het veranderen, waarbij de nadruk steeds meer komt te liggen op beleving. Horeca, cultuur en uitgaan vormen daarvan belangrijke onderdelen.

4. Waar werkt Hilversum al aan (2024)?

Duurzaam

- Energietransitie en duurzaamheid: (deel-)programma duurzaamheid Regionale Energietransitie en Transitievisie Warmte
- Klimaatverandering, versterken van binnenstedelijk groen en natuurgebieden en biodiversiteit: (deel-)programma Groen
- Toekomstbestendig watersysteem en verbeteren waterkwaliteit: gemeentelijk watermanagementplan en grondwaterbeheer
- Stimuleren duurzame mobiliteit: deelprogramma Mobiliteit en parkeerbeleid, project stationsgebied
- Voldoen aan wettelijke normen voor geluid en lucht: actieplan lucht

Meedoen

- Voldoende woningaanbod: woonvisie en gebiedsgerichte uitwerkingen, prestatieafspraken met corporaties, huisvestingsverordening
- Bevorderen kansengelijkheid en bestaanszekerheid: visie sociaal domein, nota's WMO, welzijn en jeugd
- Voldoende voorzieningen: onderwijshuisvestings(deel-)programma en onderwijsbeleid, cultuurvisie, sportnota (in voorbereiding)
- Samenhang en veiligheid; buurtenbeleid en Integraal Veiligheidsplan

Actief

- Versterken economische clusters, werklocaties en omslag naar een duurzame economie: startnotitie economische visie, gebiedsagenda's voor bedrijventerreinen, gebiedsontwikkelingen
- Een levendig, aantrekkelijk centrum: gebiedsagenda centrum

Ruimtelijke kwaliteit

- Zuinig en slim omgaan met beschikbare ruimte door omvorming, inbreiding en functiemenging: gebieds- en locatieontwikkelingen, welstandsnota
- Passend gebruik van erfgoed: erfgoedwet, monumentenverordening en onderzoek naoorlogs erfgoed
- Afstemmen inrichting openbare ruimte op gebruikers, met aandacht voor kwetsbare doelgroepen, beweegvriendelijkheid en ontmoeting: visie openbare ruimte.

5. Referentiekaarten

Voor de Omgevingsfoto en de ontwerp Omgevingsvisie zijn voor uiteenlopende thema's kaarten gemaakt waarop veelal de stand van zaken anno 2023 is te zien: referentiekaarten.

De eerste vier kaarten zetten Hilversum in regionaal perspectief: welke bestuurlijke eenheden zijn er, hoe ziet het landschap er uit, hoe bereikbaar is Hilversum en welk onderdeel maakt de regio uit van het Verstedelijkingsconcept voor de Metropoolregio Amsterdam?

Kaart 5 'typisch Hilversum' verbeeld de participatieopbrengst. Wat werden vaak als onderscheidende kwaliteiten van Hilversum genoemd.

Kaart 6, 7 en 8 brengen de natuur beter in beeld: de beschermde natuur, de belangrijke groene structuren en het water in de bodem.

Daarna volgen verschillende kaarten over wonen (corporatiebezit), werken (wat zijn de belangrijkste werklocaties?) en een aantal mobiliteitskaarten over het hoofdwegennet, het OV netwerk en het wandel- en fietsnetwerk zoals dat er nu is.

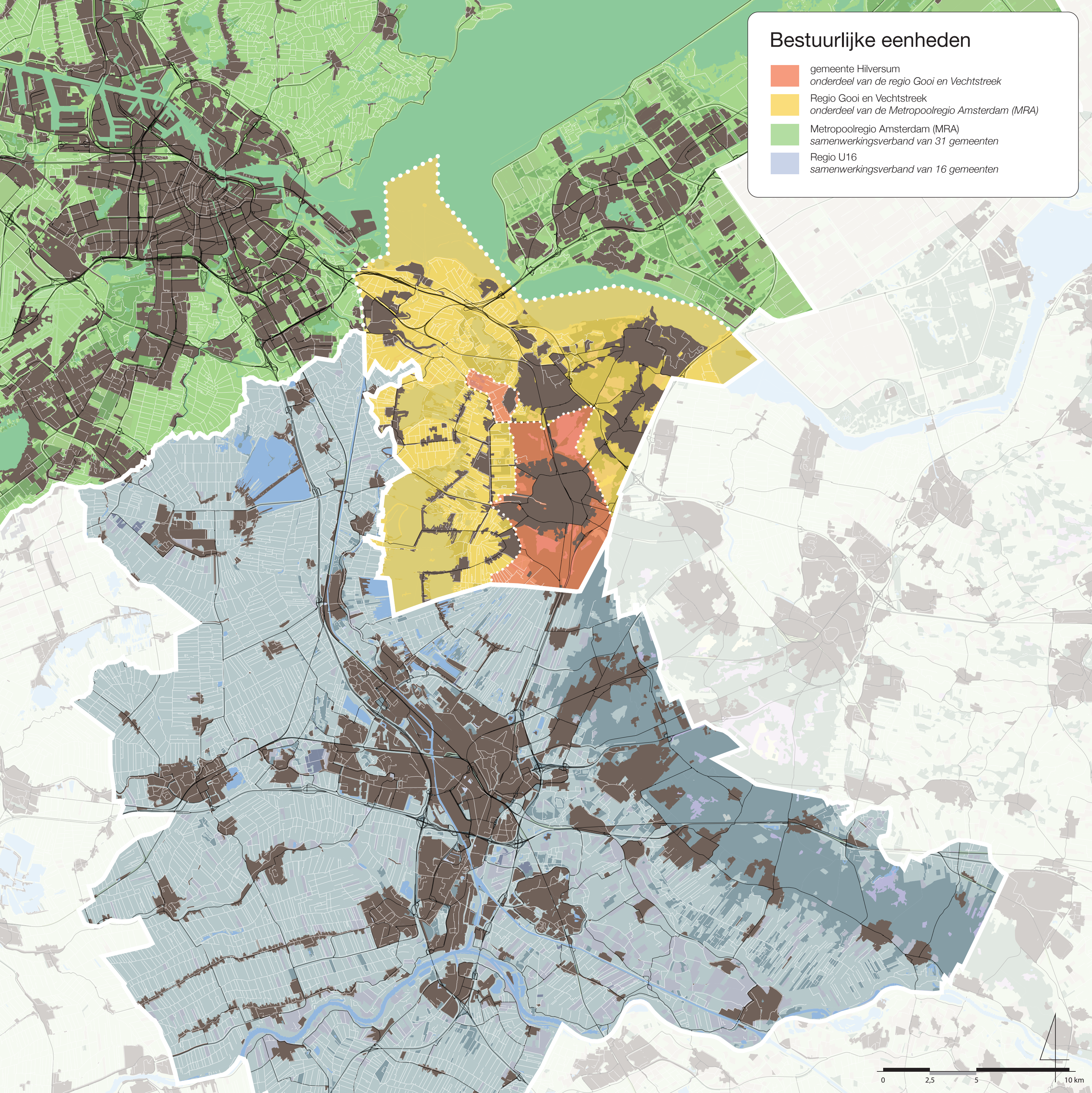
Kaarten 15 tot en met 24 brengen verschillende sociale onderwerpen in beeld. Op wijkniveau zijn er bijvoorbeeld cijfers over veiligheid, eenzaamheid en mensen met een baan. Ze zijn in vergelijkbare vorm ook opgenomen in de Visie Sociaal Domein. Bij de kaarten zijn twee belangrijke kanttekeningen:

- De data is beperkt tot data op wijkniveau. Het zijn gemiddelde cijfers. We weten echter dat er binnen buurten grote verschillen zijn. Hiervoor is nader onderzoek nodig.
- Maar al te snel kunnen er (onterechte) conclusies worden getrokken over bijvoorbeeld sterke en zwakke wijken. We zijn voorzichtig met 'problematiseren'. Liever kijken we vanuit een positieve invalshoek naar de toekomst: uitgaan van de kracht van inwoners en in het besef dat geen enkele buurt al helemaal 'klaar' is voor 2040.

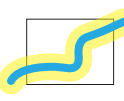
De laatste kaarten brengen verschillende aspecten van het voorzieningenniveau in beeld: winkels, gezondheidszorg, religieus erfgoed en vrije tijdsvoorzieningen. Deze kaarten brengen slechts een deel van het voorzieningenniveau in beeld en zeggen nog niets over de mater waarin voorzieningen voldoende zijn voor een buurt of wijk. Daarvoor doen we nader onderzoek.

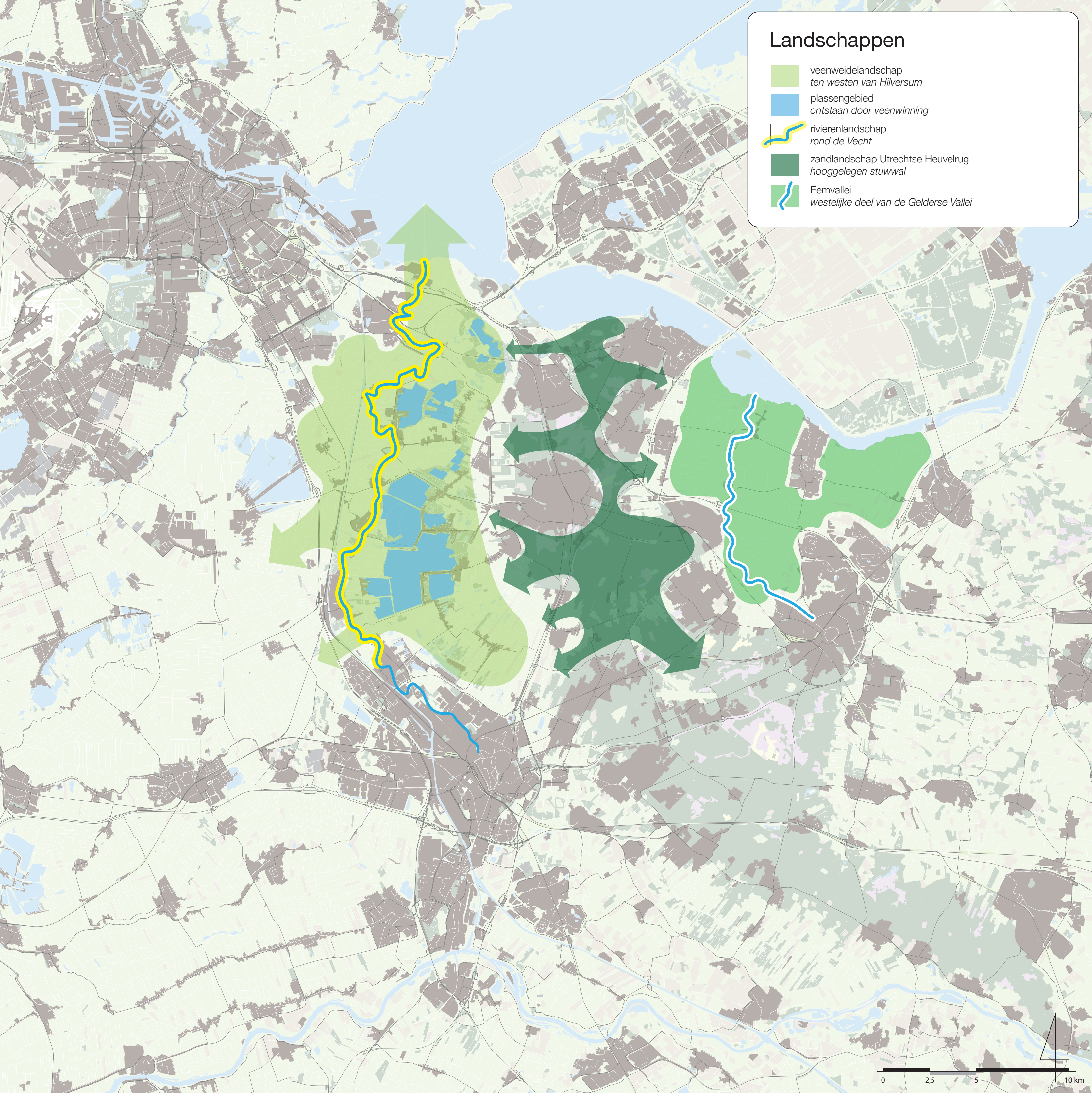
Bestuurlijke eenheden

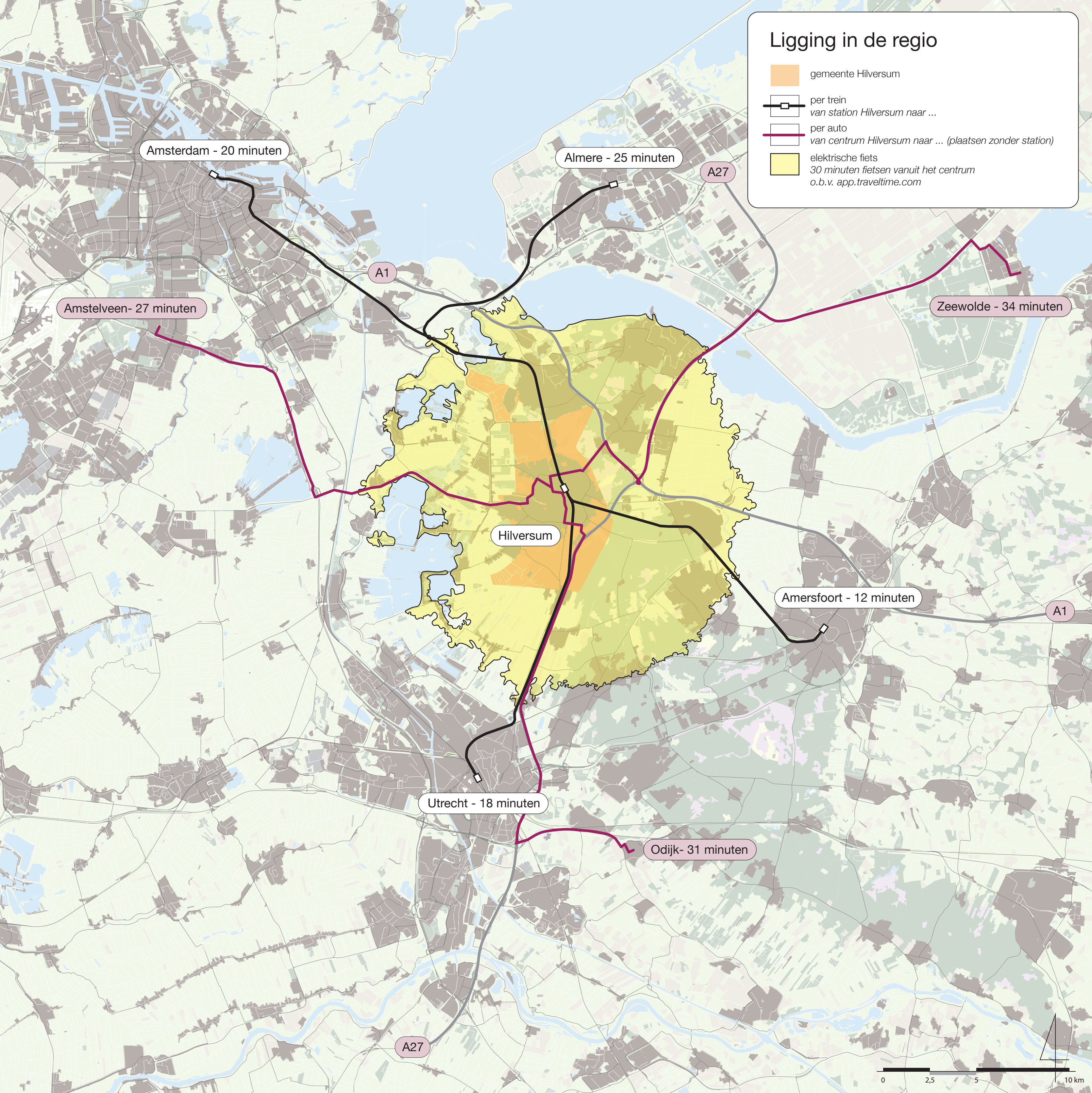
- gemeente Hilversum
onderdeel van de regio Gooi en Vechtstreek
- Regio Gooi en Vechtstreek
onderdeel van de Metropoolregio Amsterdam (MRA)
- Metropoolregio Amsterdam (MRA)
samenwerkingsverband van 31 gemeenten
- Regio U16
samenwerkingsverband van 16 gemeenten

Landschappen

- veenweidelandschap
ten westen van Hilversum
- plassengebied
ontstaan door veenwinning
- rivierenlandschap
rond de Vecht
- zandlandschap Utrechtse Heuvelrug
hooggelegen stuwwal
- Eemvallei
westelijke deel van de Gelderse Vallei

Ligging in de regio

- gemeente Hilversum
- per trein
van station Hilversum naar ...
- per auto
van centrum Hilversum naar ... (plaatsen zonder station)
- elektrische fiets
30 minuten fietsen vanuit het centrum
o.b.v. app.traveltime.com

Amsterdam - 20 minuten

Almere - 25 minuten

A27

Amstelveen - 27 minuten

A1

Zeewolde - 34 minuten

Hilversum

Amersfoort - 12 minuten

A1

Utrecht - 18 minuten

Odijk - 31 minuten

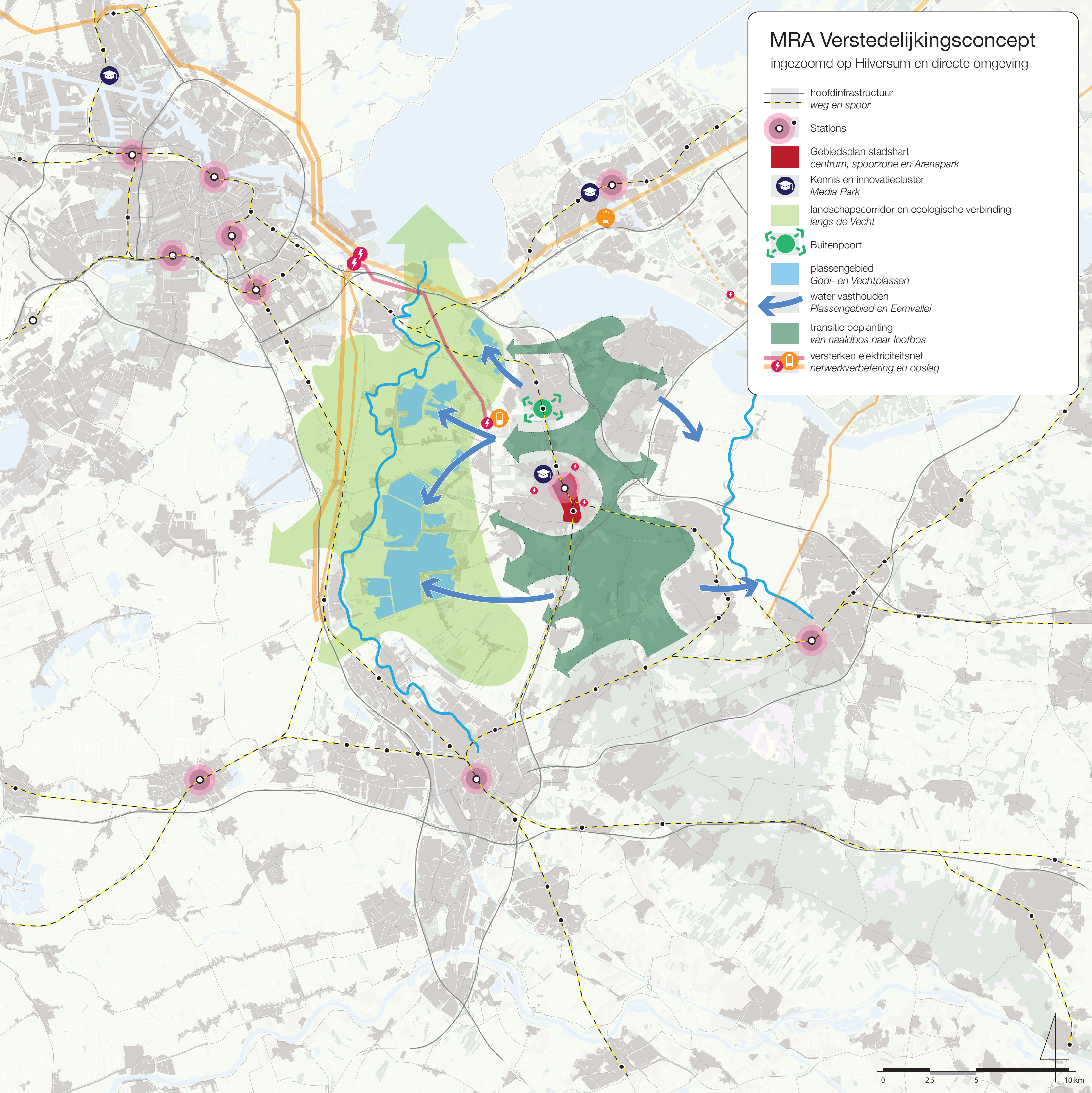
A27

0 2,5 5 10 km

MRA Verstedelijkingsconcept

ingezoomd op Hilversum en directe omgeving

- hoofdinfrastructuur
- weg en spoor
- Stations
- Gebiedsplan stadshart
centrum, spoorzone en Arenapark
- Kennis en innovatiecluster
Media Park
- landschapscorridor en ecologische verbinding
langs de Vecht
- Buitenpoort
- plassengebied
Gooi- en Vechtplassen
- water vasthouden
Plassengebied en Eemvallei
- transitie beplanting
van naaldbos naar loofbos
- versterken elektriciteitsnet
netwerkverbetering en opslag

Typisch Hilversum

globale weergave uit de inbreng van
inwoners, ondernemers en organisaties

Groen & archeologie

- omgeven door landschap
- sterke relatie stad / natuur
- archeologische beschermde rijksmonumenten
- terrein van hoge archeologische waarde
- terrein van archeologische betekenis
- hoge archeologische verwachting
- landgoederen

Karakteristieke architectuur

- rijksmonumenten
- provinciaal monument
- architectuur van Dudok

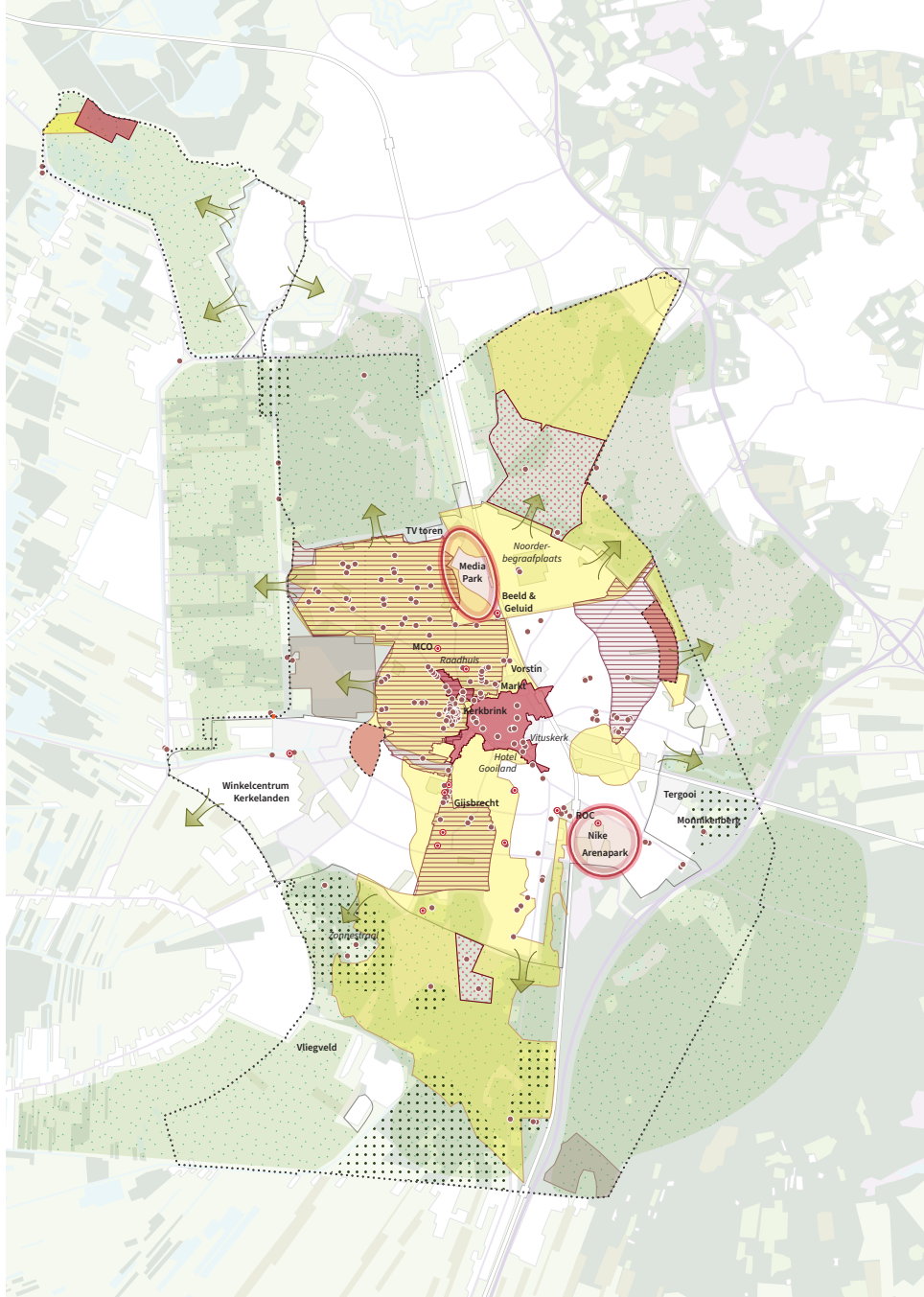
 Raadhuis veelgenoemde kenmerkende plekken

Dorps karakter

- beschermde stadsgezichten
- bijzondere stedenbouwkundige structuren
rode dorp / kamrad

Stedelijke voorzieningen

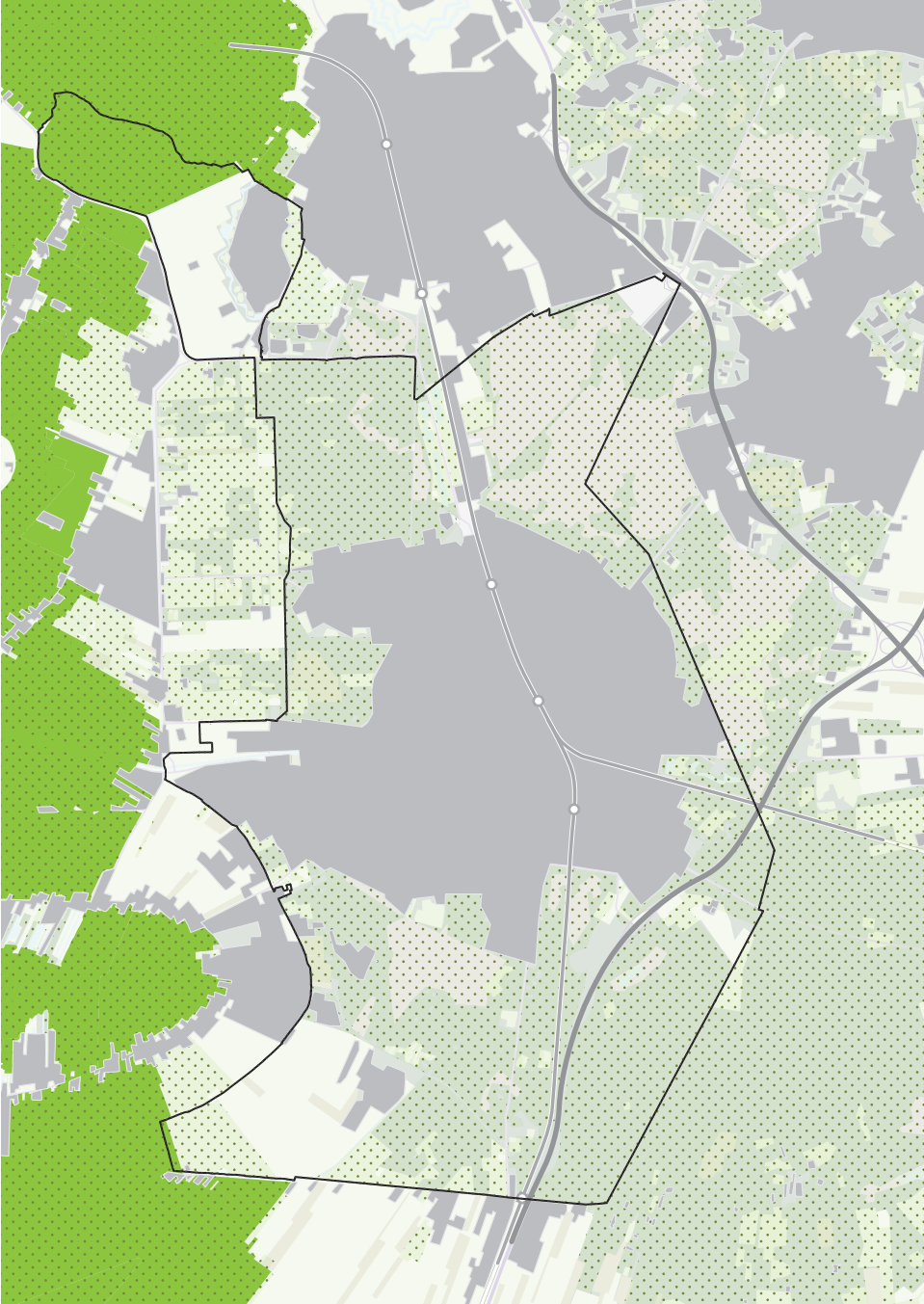
- Media Park en Arenapark
- centrum
voor Hilversum en de regio
- TV toren
voorzieningen

Landschap, groen & natuur

stand van zaken najaar 2023

Landschap, groen & natuur

- bebouwd gebied binnen en buiten de gemeentegrens
- bos binnen en buiten de gemeentegrens
- heide binnen en buiten de gemeentegrens
- veenweidegebied

landgoederen

- landgoederen

natuurverbindingen

- natuurnetwerk verbindingen (droog / nat)
- natuurbrug / natuurtunnel

groenstructuren in de stad

- hoofdbomenstructuur
- park
- begraafplaats
- oppervlaktewater / vijver
- groen-blauwe ecologische verbindingen
- stadsecologie: bomen en bos
- stadsecologie: (schraal-) grasland

stand van zaken najaar 2023

Water en bodem

onderlegger

Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)
van laag (blauw-groen) naar hoog (geel-oranje)

watersysteem

- oppervlaktewater
- scheiding in rioolstelsel
- gemaal
- richting hemelwaterafvoer
- gemengd rioolstelsel

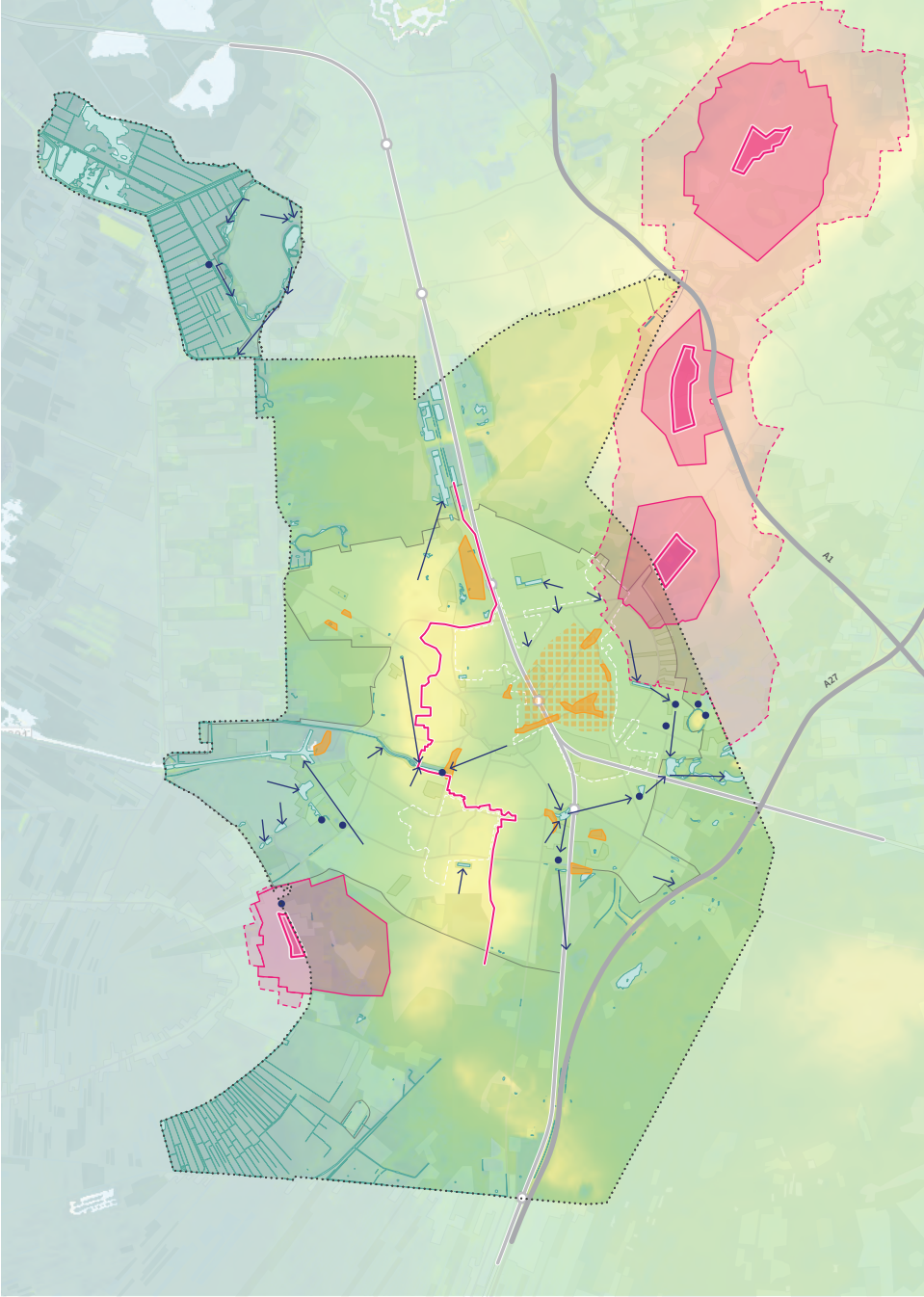
wateroverlast

- risko op wateroverlast bij hevige neerslag
o.b.v. gemeten water op straat juli 2019
- aanleg waterberging, afkoppeling grote
daken en realiseren gescheiden rioolstelsel

grondwater

- waterwingebied (2018)
- grondwaterbeschermingsgebied (2018)
- 100-jaarszone (2018)

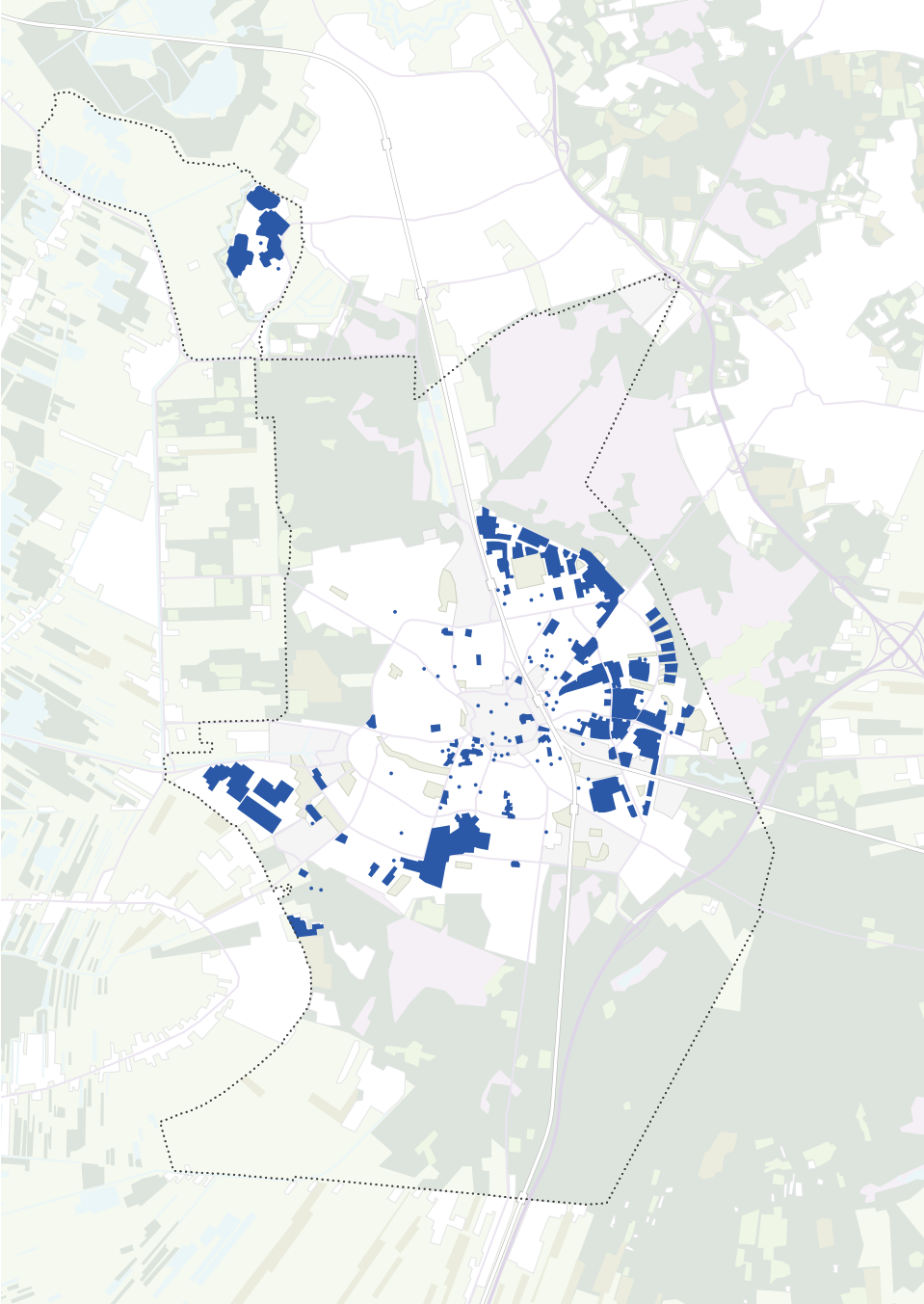
stand van zaken najaar 2023

Corporatiebezit

 woningen in bezit van woningcorporaties
(vereenvoudigde weergave)
Gois Wonen / Dudok Wonen / Alliantie /
Het Gooi en Omstreken

stand van zaken najaar 2023

Werklocaties

grote economische clusters

- centrum
- Media Park - campus
- gemengde bedrijventerrein
o.a. Havenkwartier, Kerkelanden en 1221
- Crailo - gemengd bedrijventerrein / woongebied
- Arenapark - internationaal vestigingsmilieu
- Laapersveld - gemengde kantoorlocatie
- Railpro - spoorgebonden bedrijvigheid

zorgclusters

- Tergooi Ziekenhuis

gemengd woon-werkgebied

- Spoorzona 1221

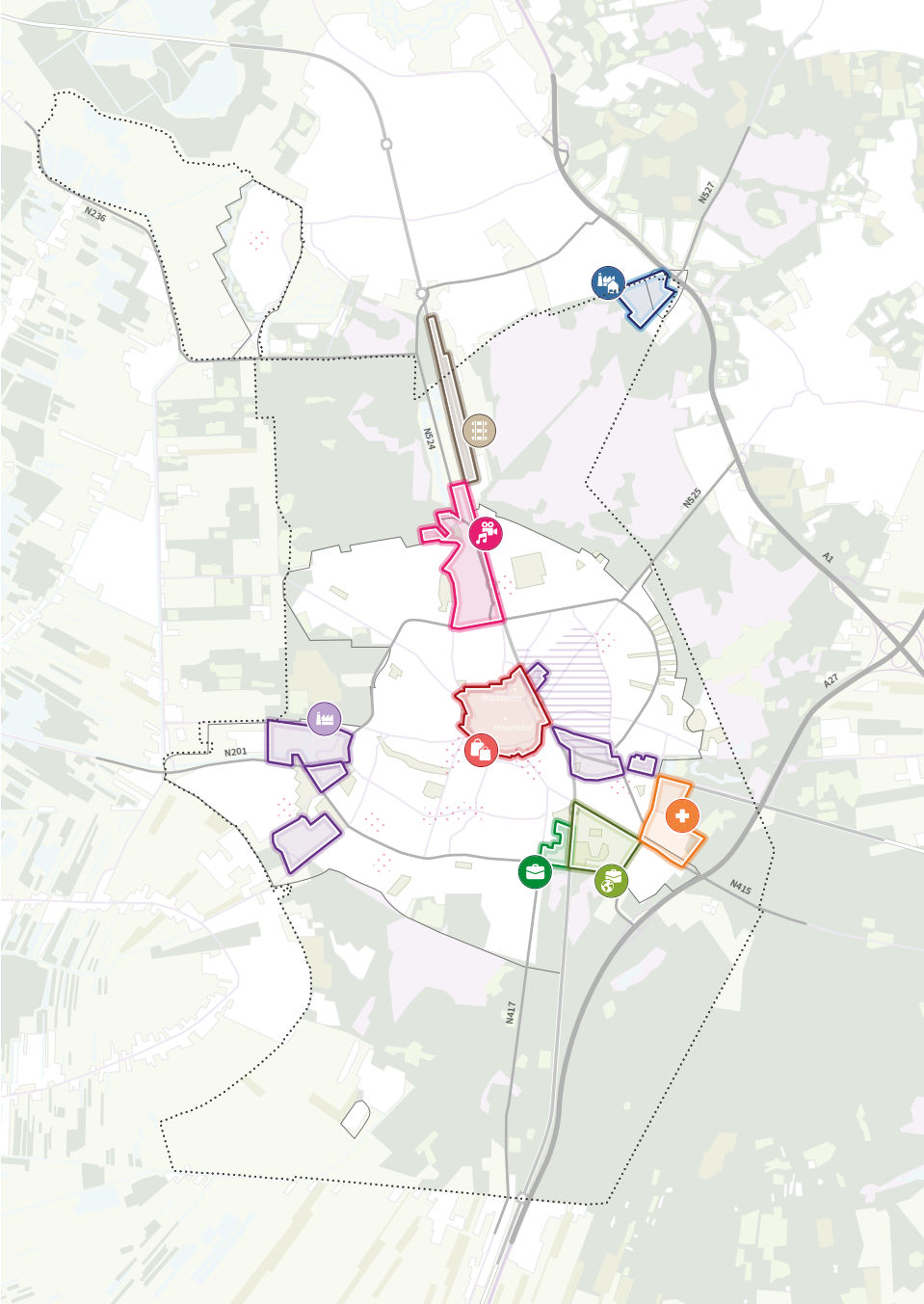
winkelgebieden (buiten het centrum)

- wijkwinkelcentra en
aanloopstraten centrum

onderlegger

- concentratiekaart werkgelegenheid
(hoe donkerder hoe meer banen)
- 65% van de totale werkgelegenheid bevindt
zich buiten de formele werklocaties

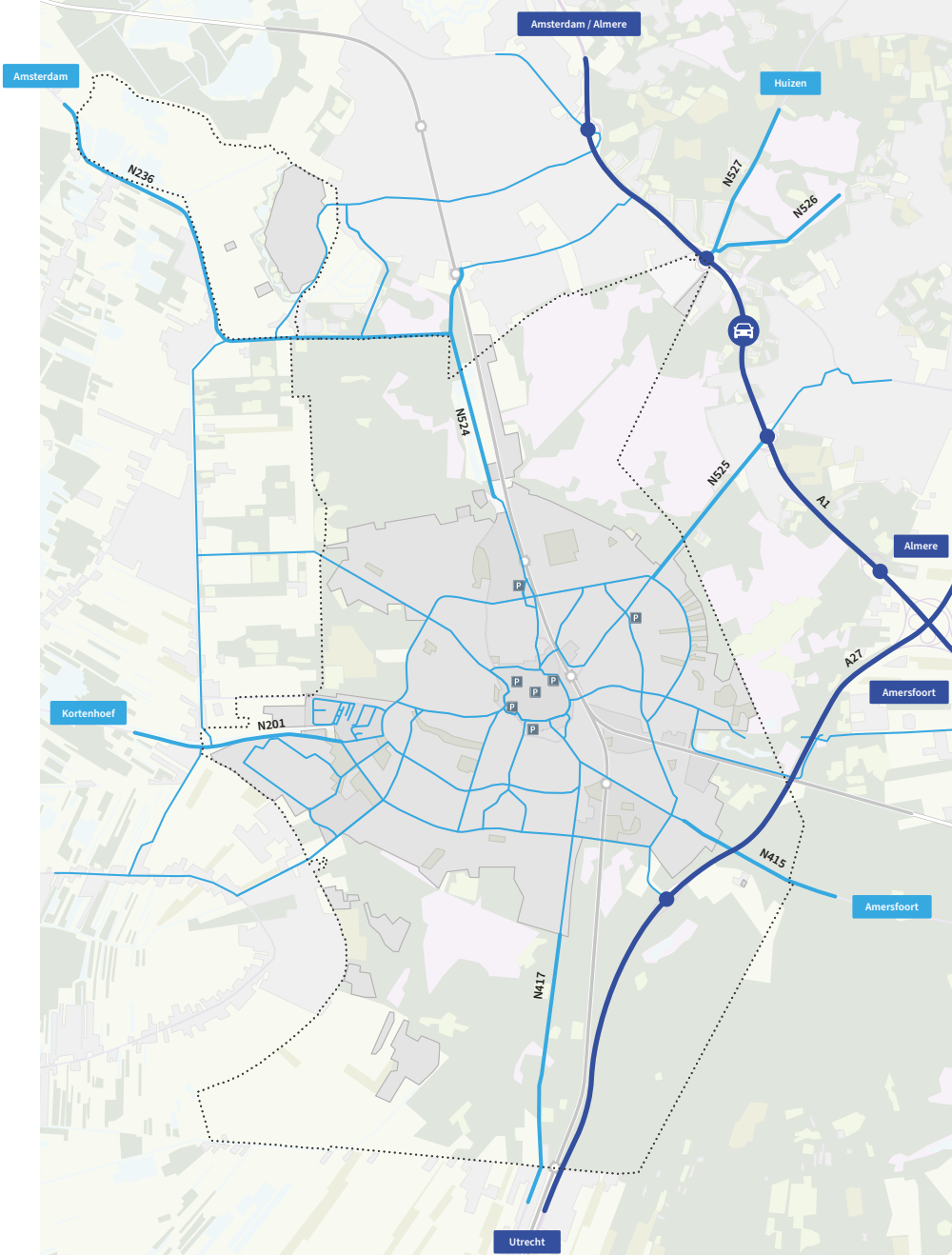
stand van zaken begin 2024

Hoofdwegennet

- snelwegen + afslagen
- provinciale wegen
- hoofdwegennet Hilversum gebiedsontsluitingswegen
- parkeergarage

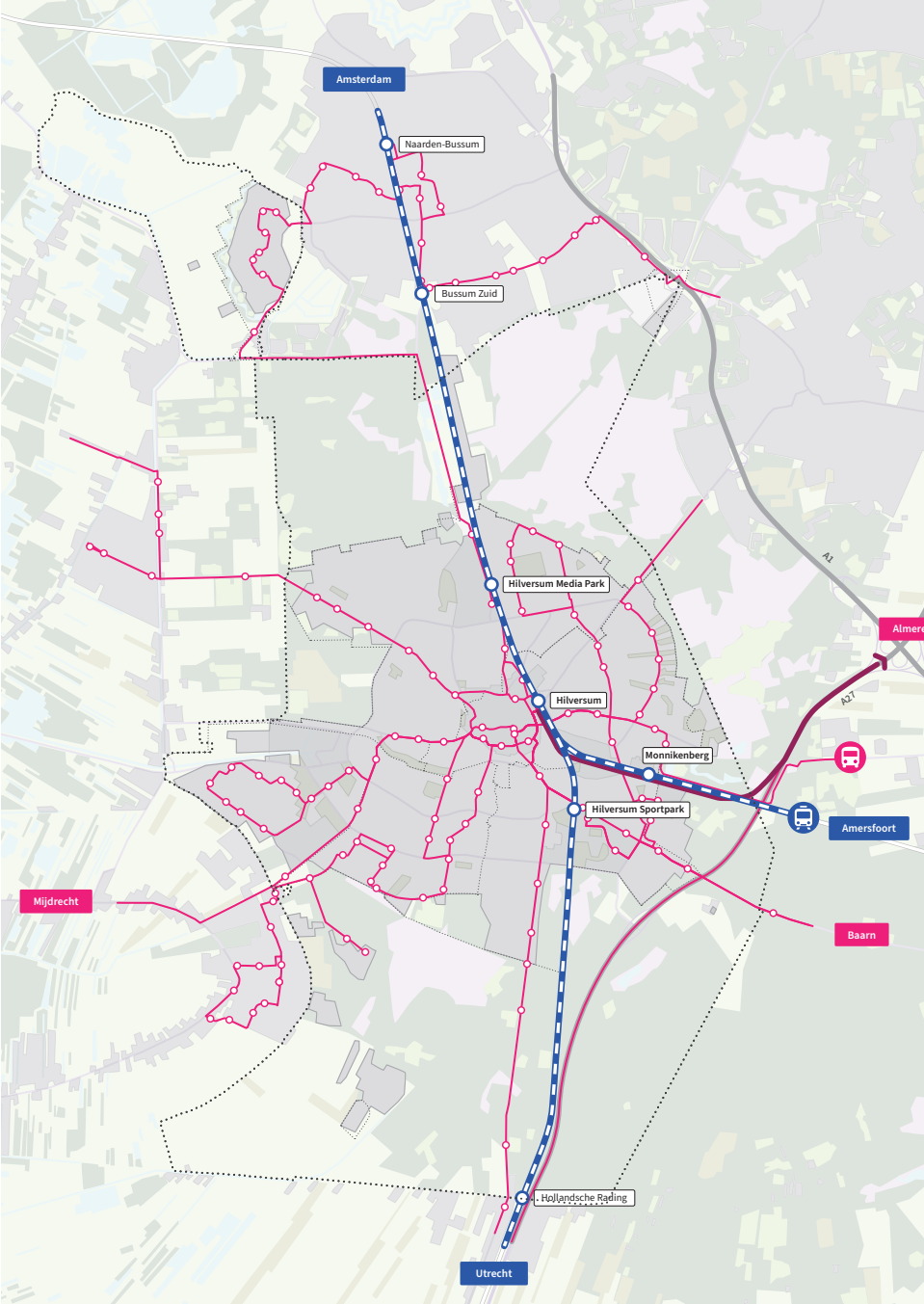
stand van zaken begin 2024

OV-netwerk

- spoor
- HOV-lijn Hilversum - Huizen
vrijwel geheel
- OV-knooppunten spoor en HOV
- buslijnen (+ haltes)

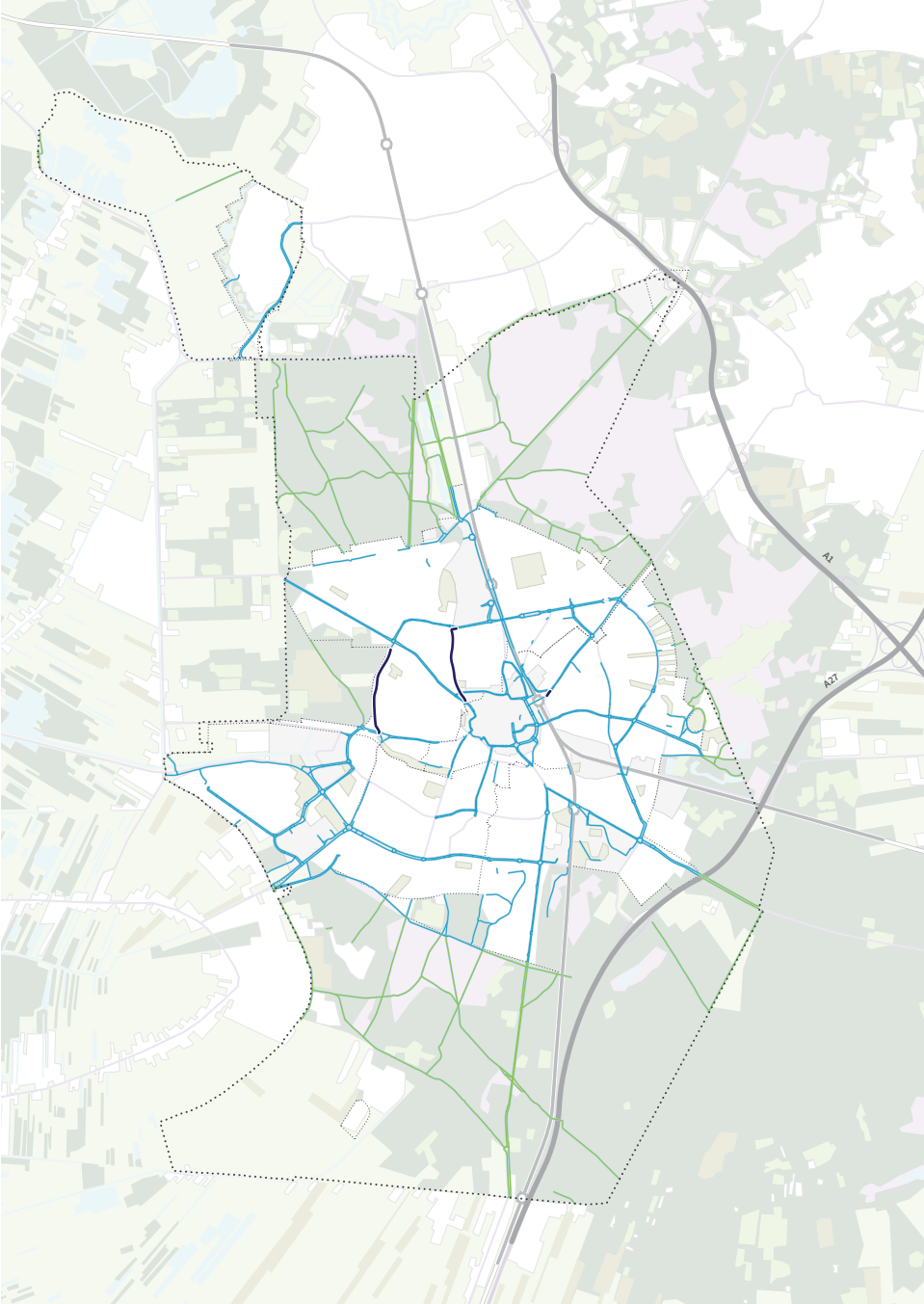
stand van zaken najaar 2023

Fietsnetwerk

- vrijliggende fietspaden
- bebouwde omgeving
- vrijliggende fietspaden
- buitengebied
- fietsstraten

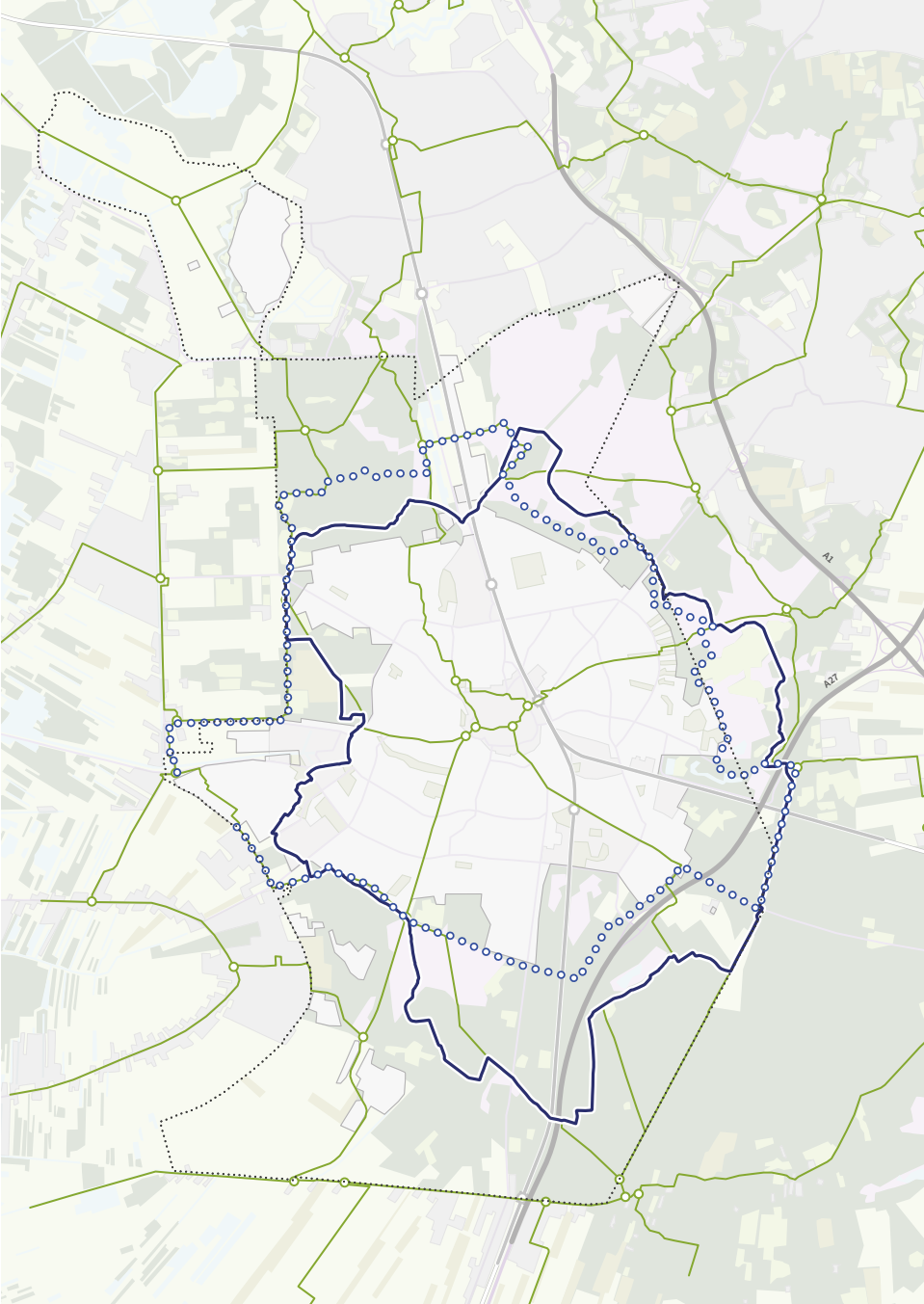
stand van zaken begin 2024

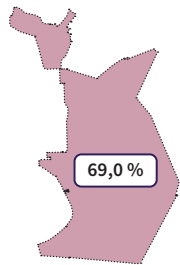
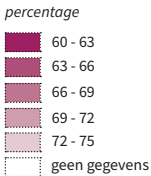
Recreatieve routes

- fietsknooppunten netwerk
- Voetstappenpad
- Rondje Hilversum

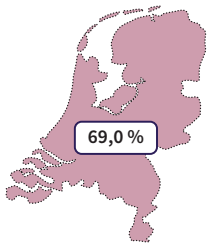
stand van zaken begin 2024

Percentage mensen met een baan (t.o.v. de totale bevolking)

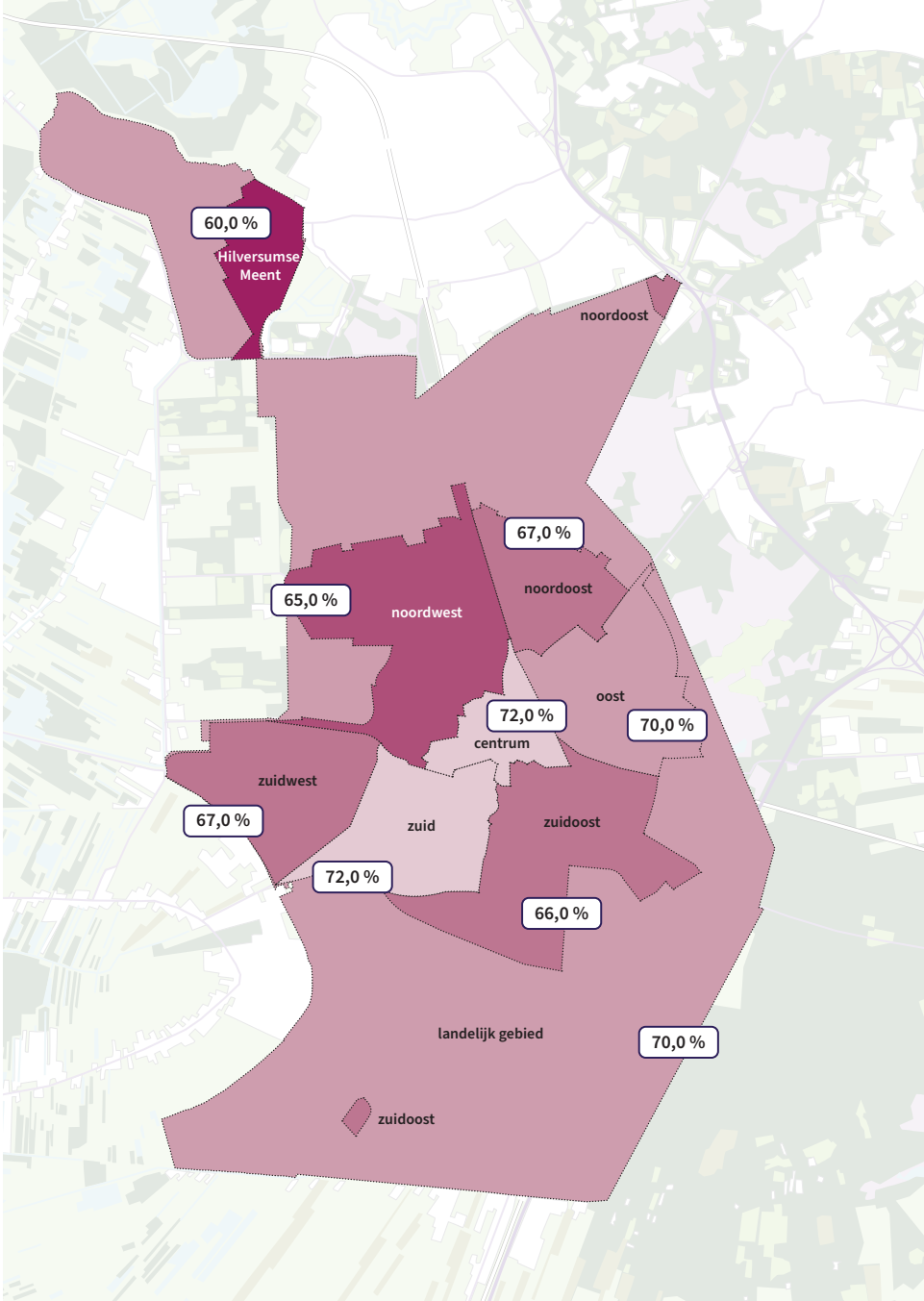
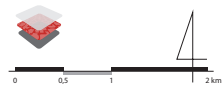
Hilversums gemiddelde

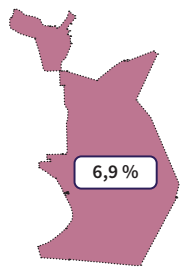
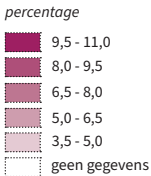
Landelijk gemiddelde

Bron opendata.cbs.nla
Jaar 2020

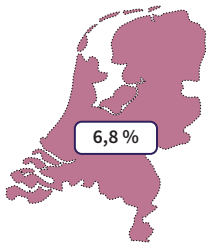
Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

Percentage huishoudens met een laag inkomen

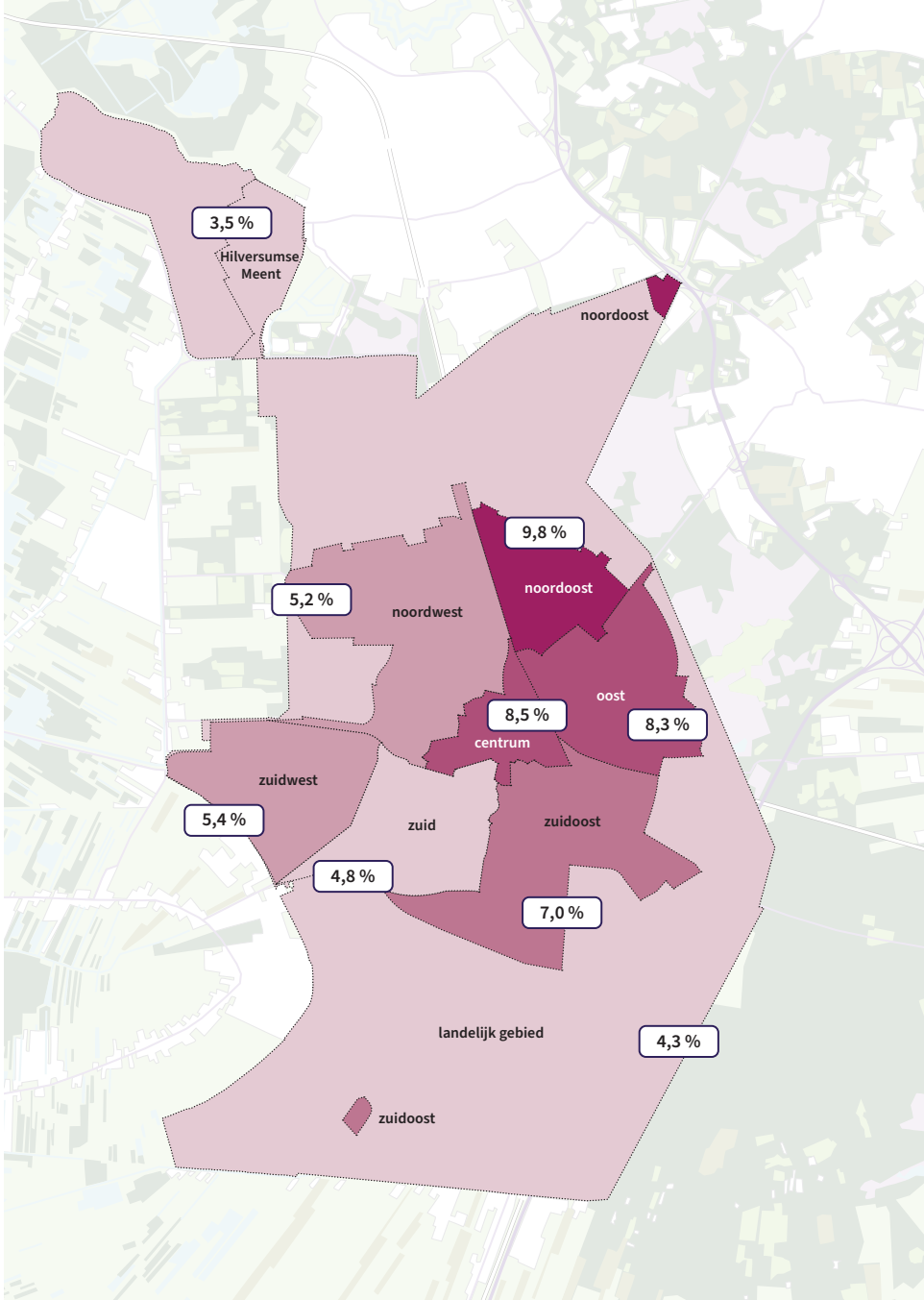
Hilversums gemiddelde

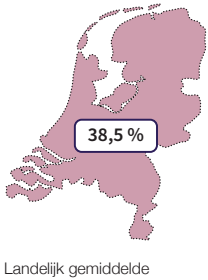
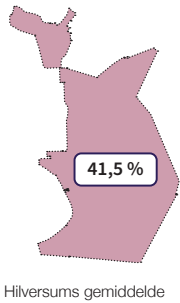
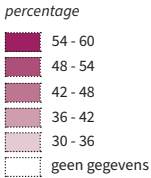
Landelijk gemiddelde

Bron opendata.cbs.nl
Jaar 2020

Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

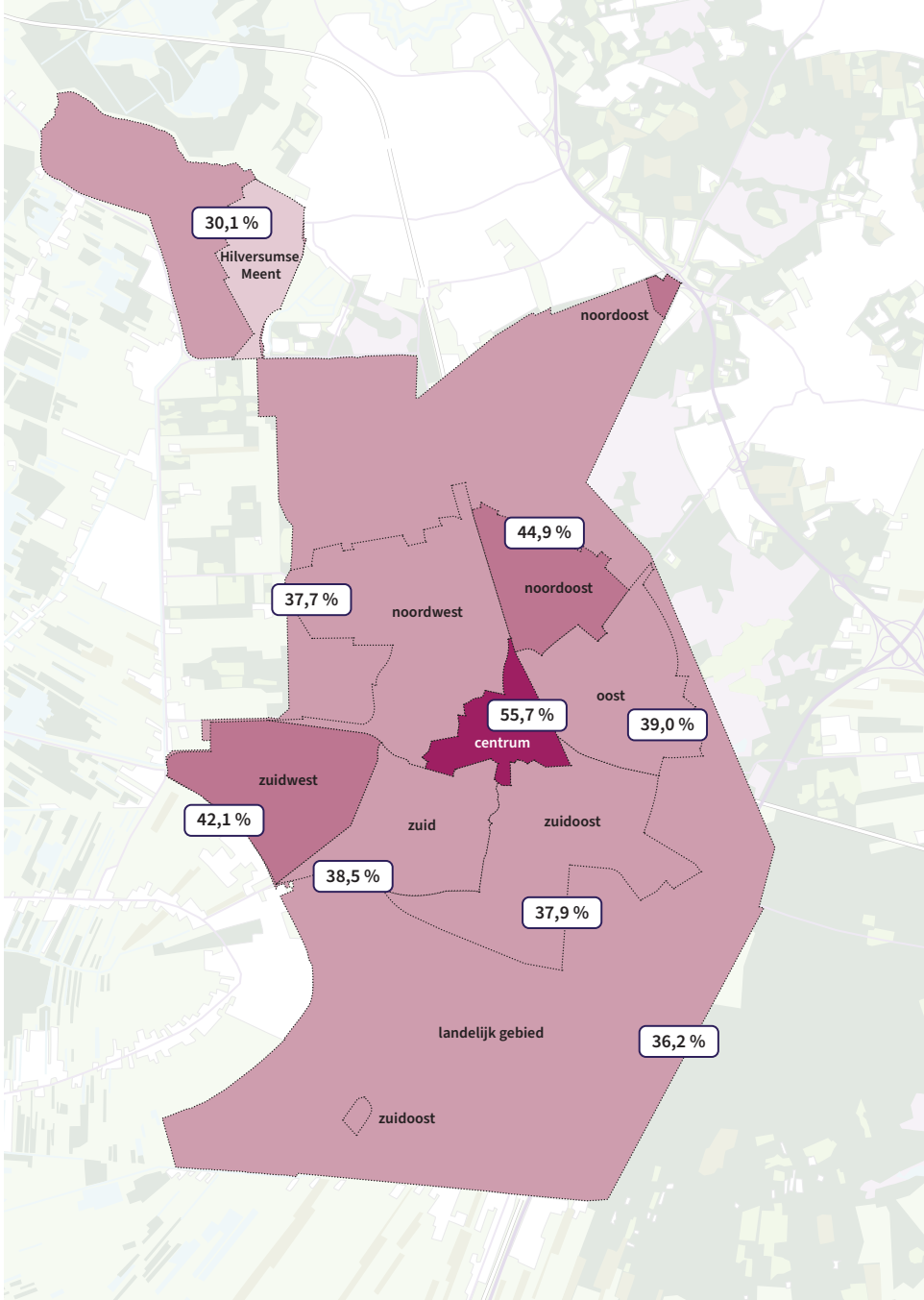

Percentage eenpersoonshuishoudens

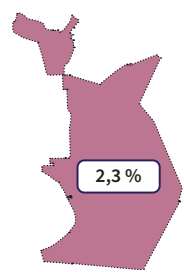
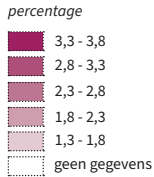

Bron opendata.cbs.nl
Jaar 2020

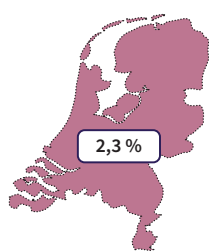
Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

Percentage jongeren
dat niet is ingeschre-
ven op een school en
geen diploma heeft

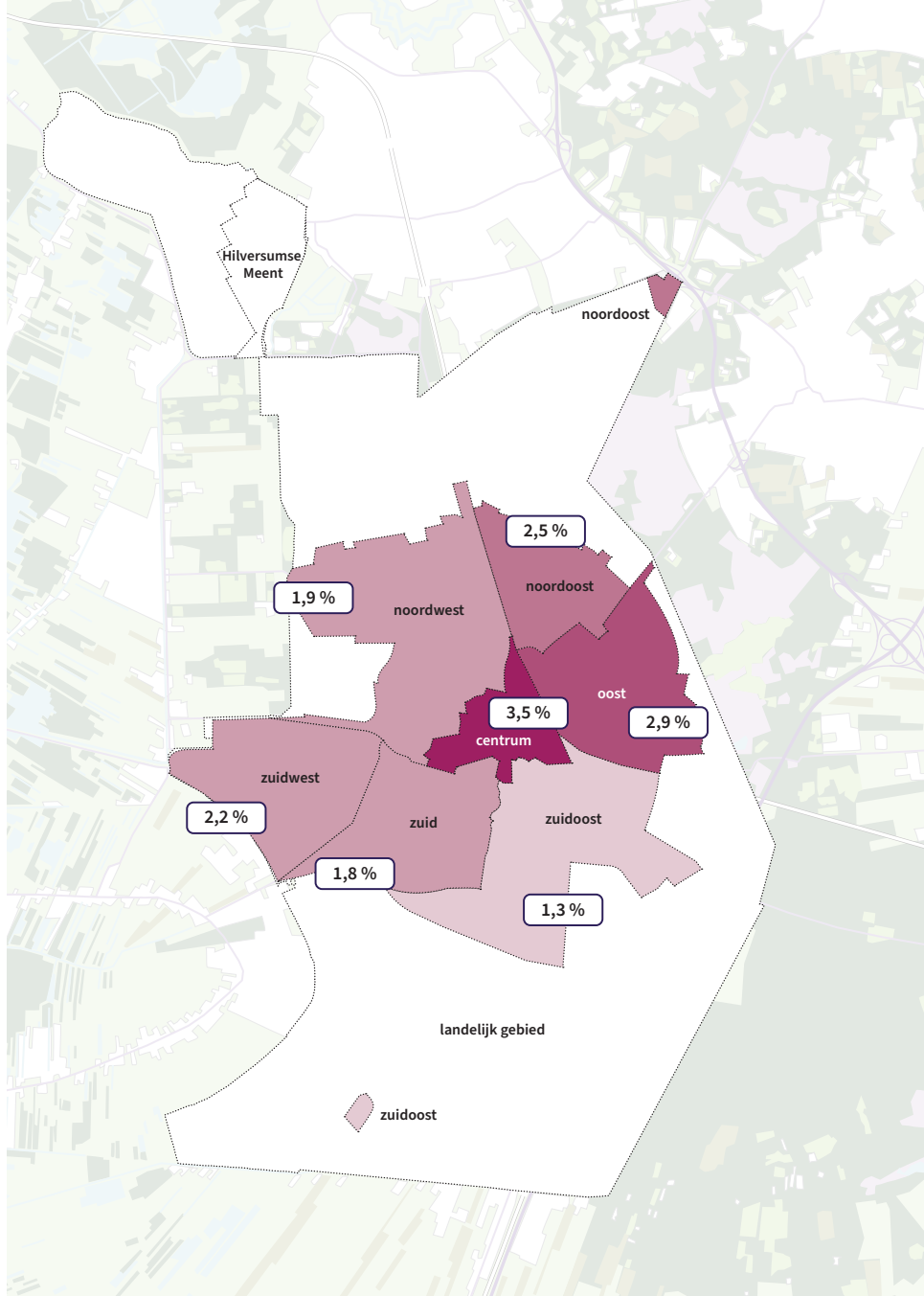
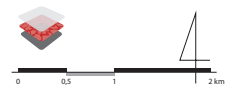
Hilversums gemiddelde

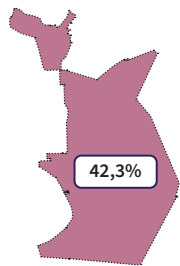
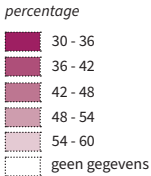
Landelijk gemiddelde

Bron kis-wijkmonitor.nl
Jaar 2020

Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

Verbonden voelen met de eigen buurt: “ik voel me verbonden”

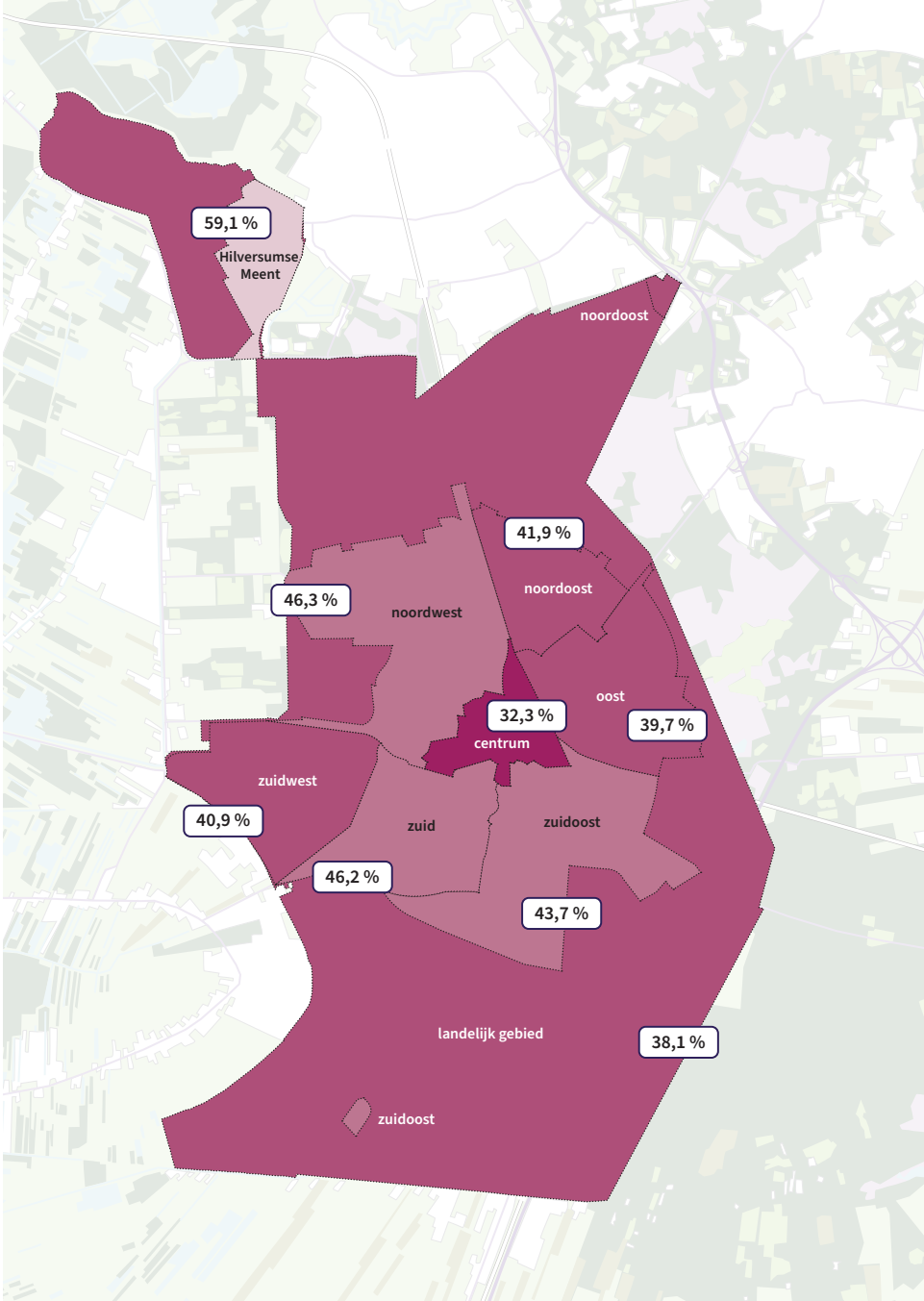

Hilversums gemiddelde

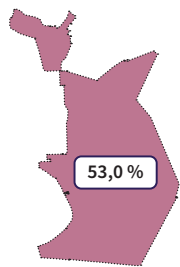
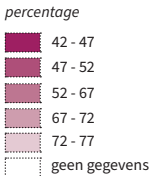

Bron Hilversum Monitor
Jaar 2021

Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

Mate van veiligheid in de buurt: “ik voel me meestal veilig”

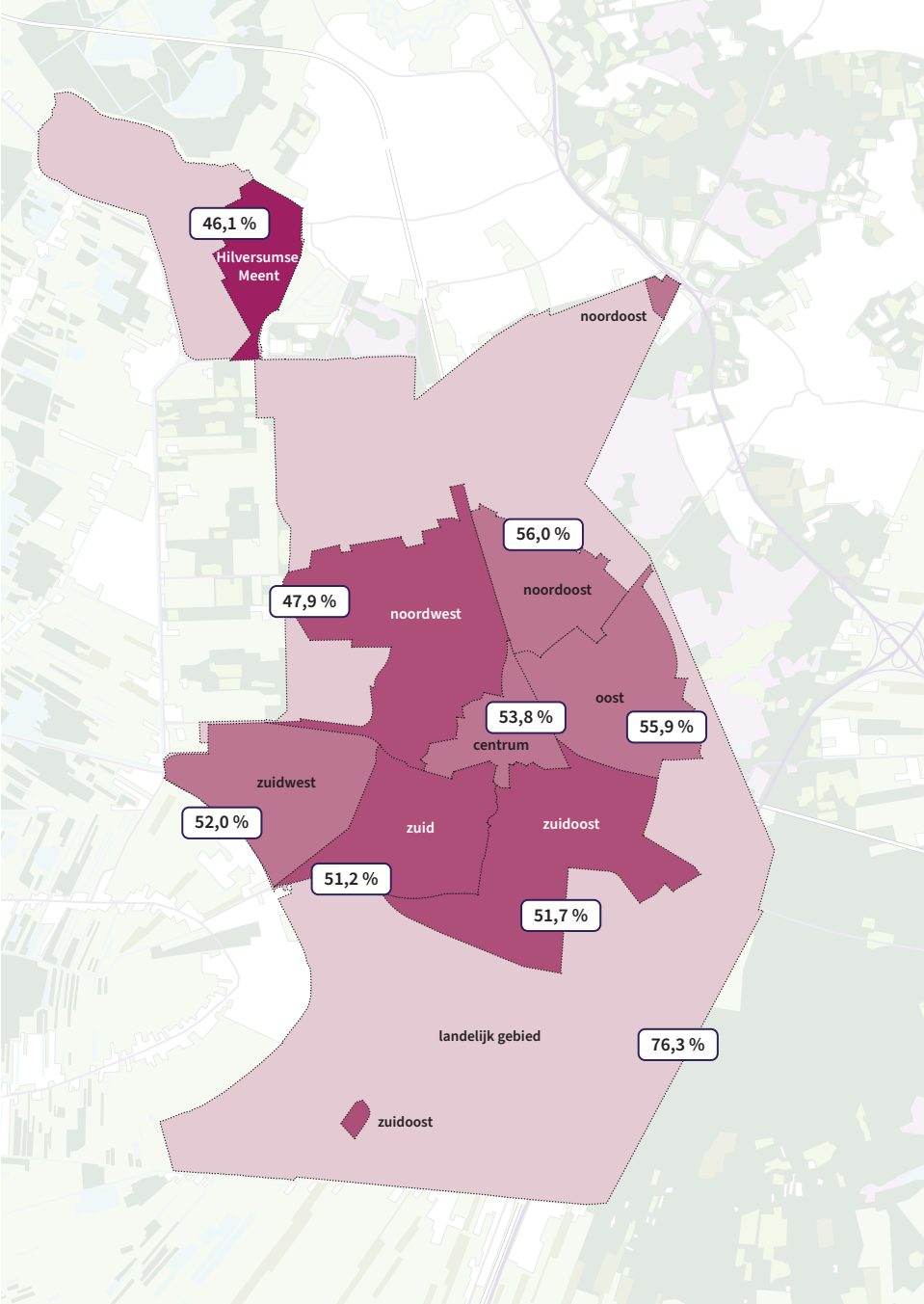
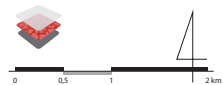
Hilversums gemiddelde

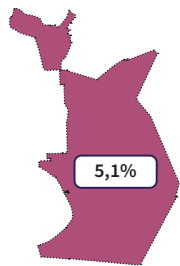
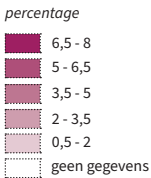
Landelijk gemiddelde

Bron Hilversum Monitor
Jaar 2021

Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

Gevoel van eenzaamheid: “ik voel me regelmatig eenzaam”

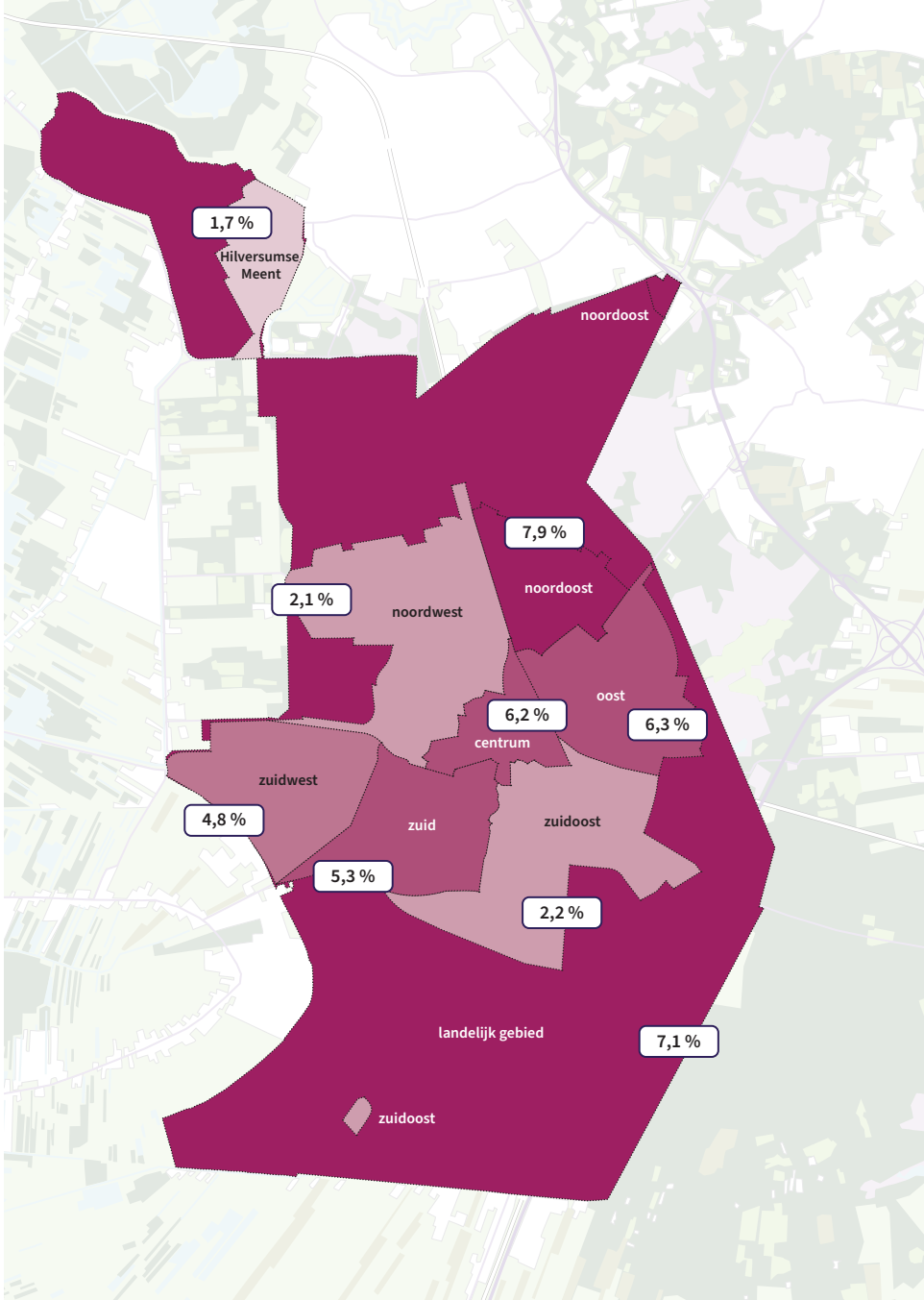
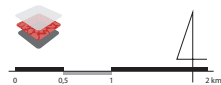

Hilversums gemiddelde

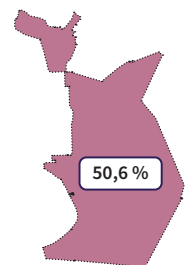
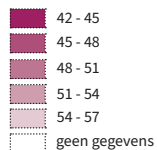
Bron Hilversum Monitor
Jaar 2021

Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

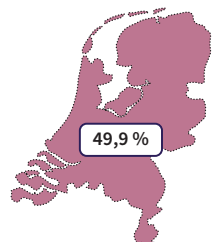

Percentage mensen dat voldoet aan de beweegrichtlijn

percentage

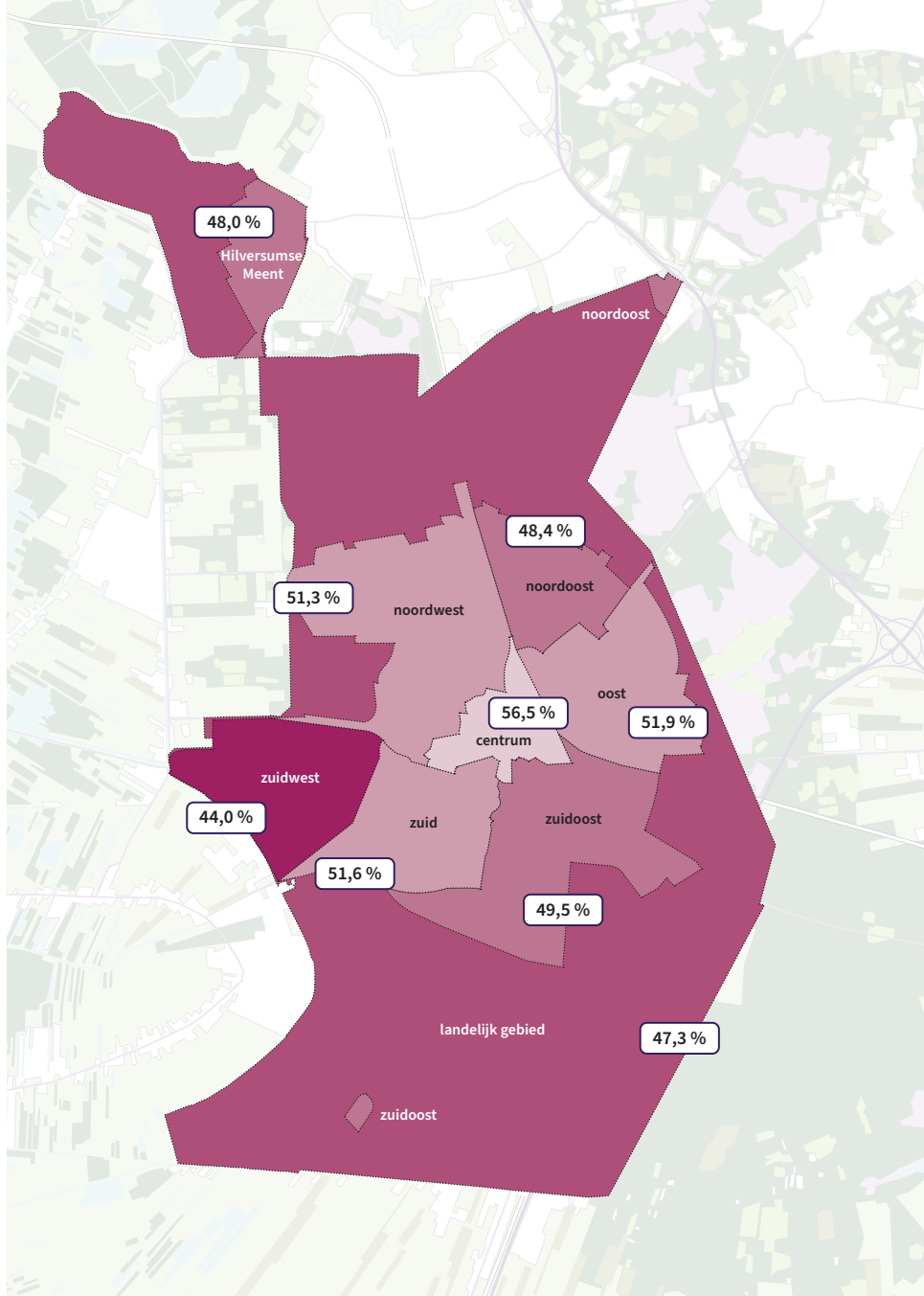
Hilversums gemiddelde

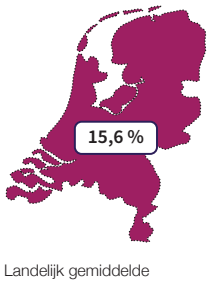
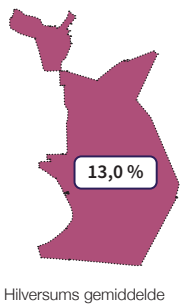
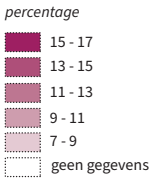
Landelijk gemiddelde

Bron statline.rivm.nl
Jaar 2020

Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

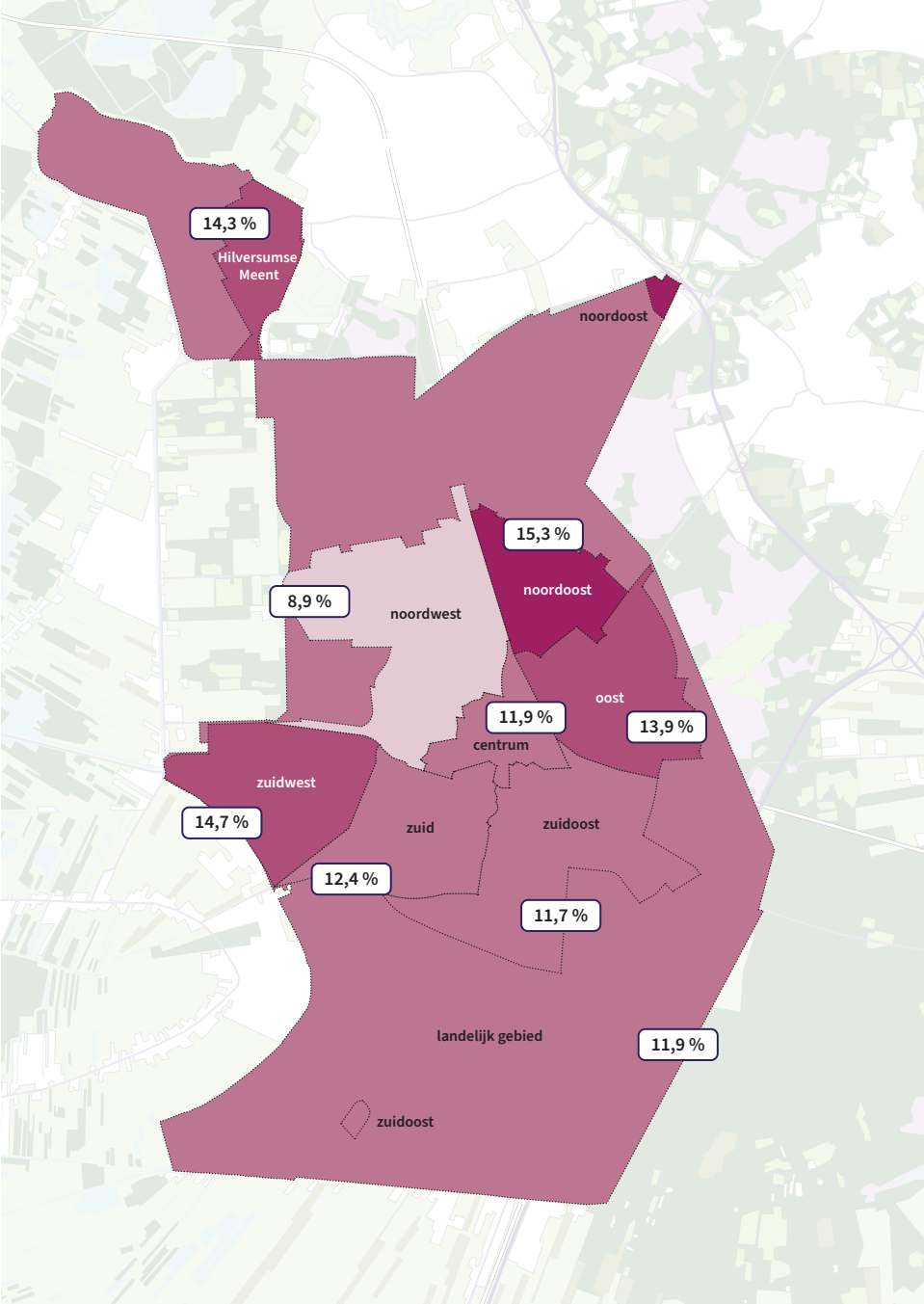
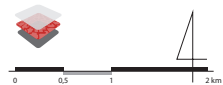

Percentage mensen met ernstig overgewicht

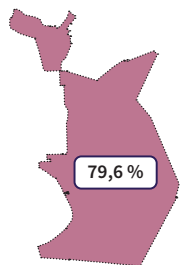
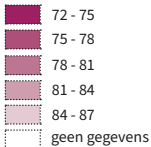
Bron statline.rivm.nl
Jaar 2020

Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

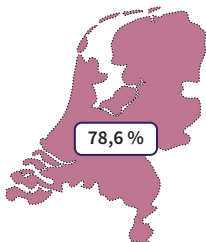

Gemiddelde leeftijd overleden personen

gemiddelde leeftijd

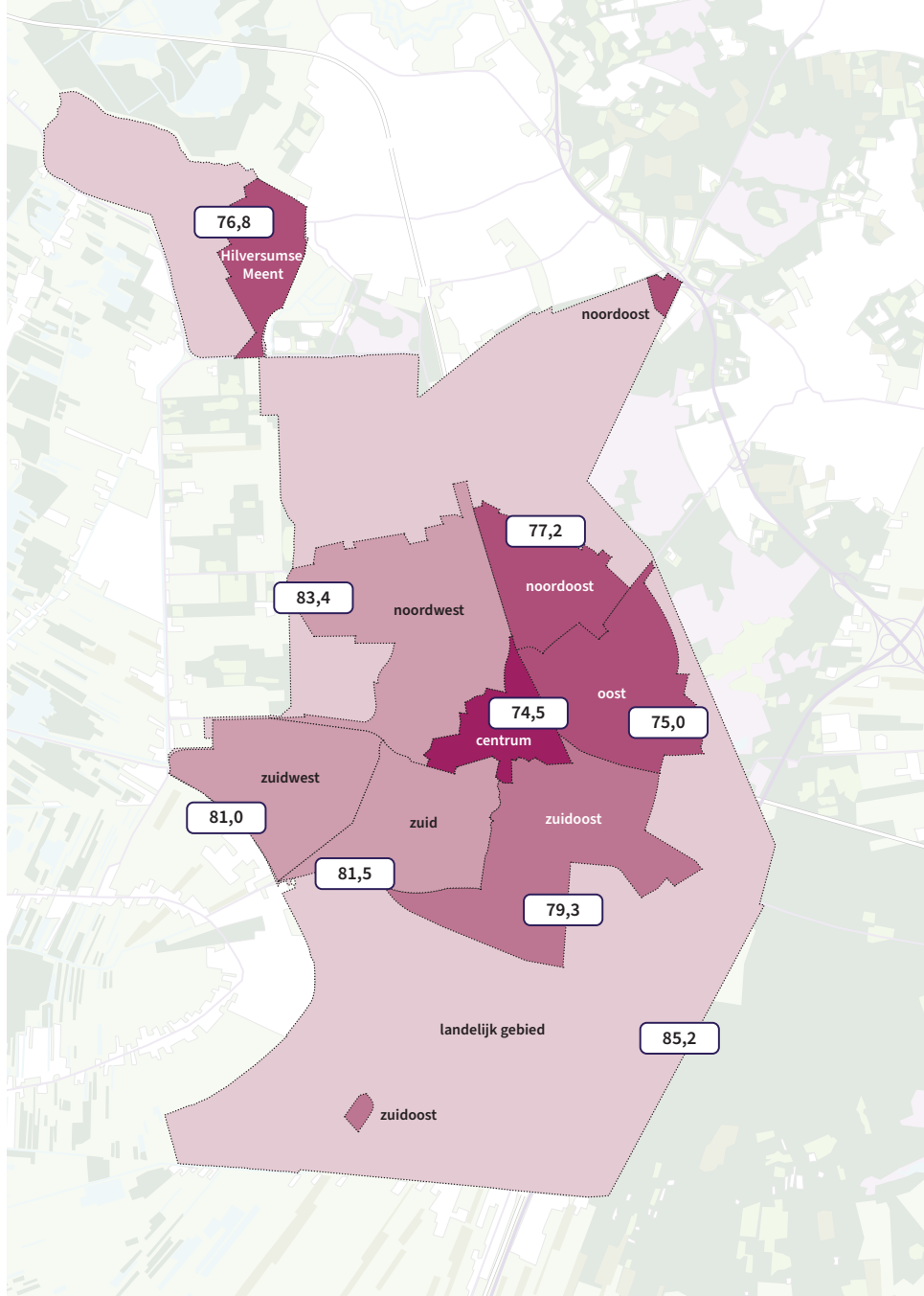
Hilversums gemiddelde

Landelijk gemiddelde

Bron kis-wijkmonitor.nl
Jaar 2020

Deze kaarten zijn bedoeld om de verschillen tussen de Hilversumse wijken aan te geven. De vijf legendastappen zijn daarom gebaseerd op de hoogste en de laagste gemeten waarde binnen Hilversum.

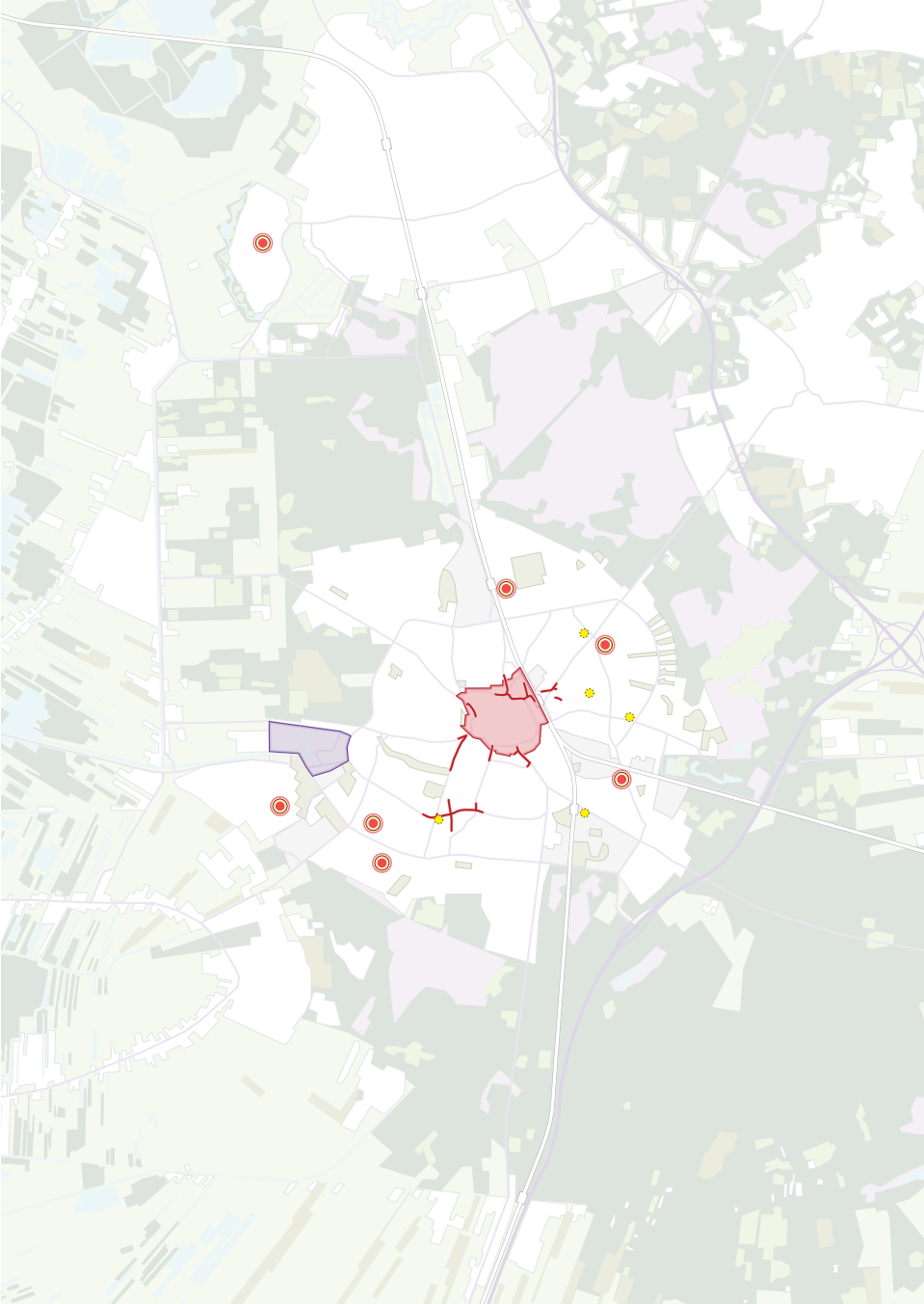

Voorzieningen

winkels

- centrum
- winkel- en aanloopstraten
- buurt- en wijkwinkelcentra
- supermarkt
buiten buurt- en wijkwinkelcentra
- concentratiegebied grootschalige winkels
o.a. bouwmarkten & woonwinkels

stand van zaken najaar 2023

Voorzieningen

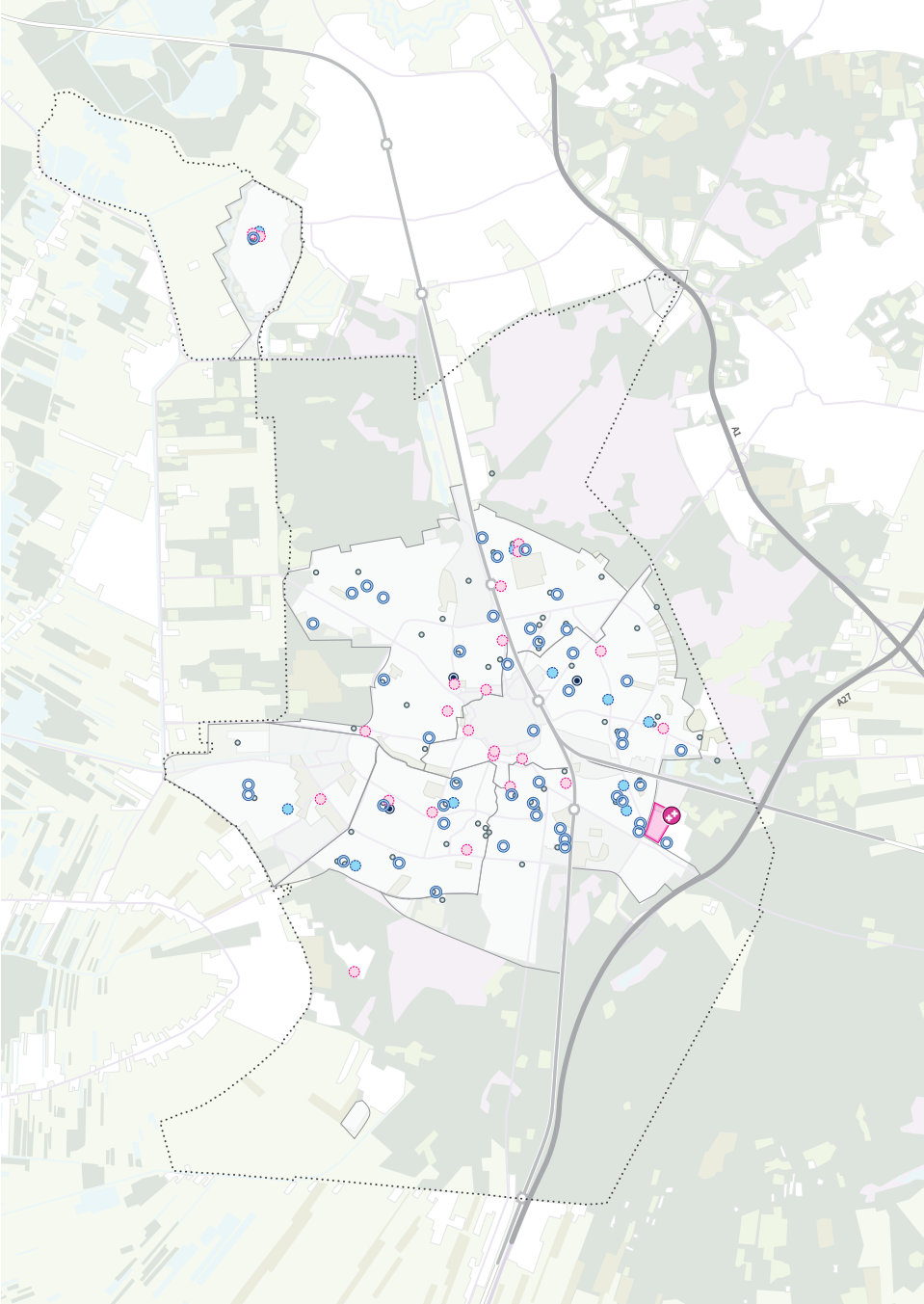
gezondheid

- ziekenhuis
- gezondheidscentrum / huisarts / apotheek

ontmoeten, groei, ontwikkeling en onderwijs

- buurtcentrum
- Jeugd en Gezin
- (speciaal onderwijs) basis- of middelbare school
- peuterspeelzaal / kinderdagverblijf / buitenschoolse opvang

stand van zaken najaar 2023

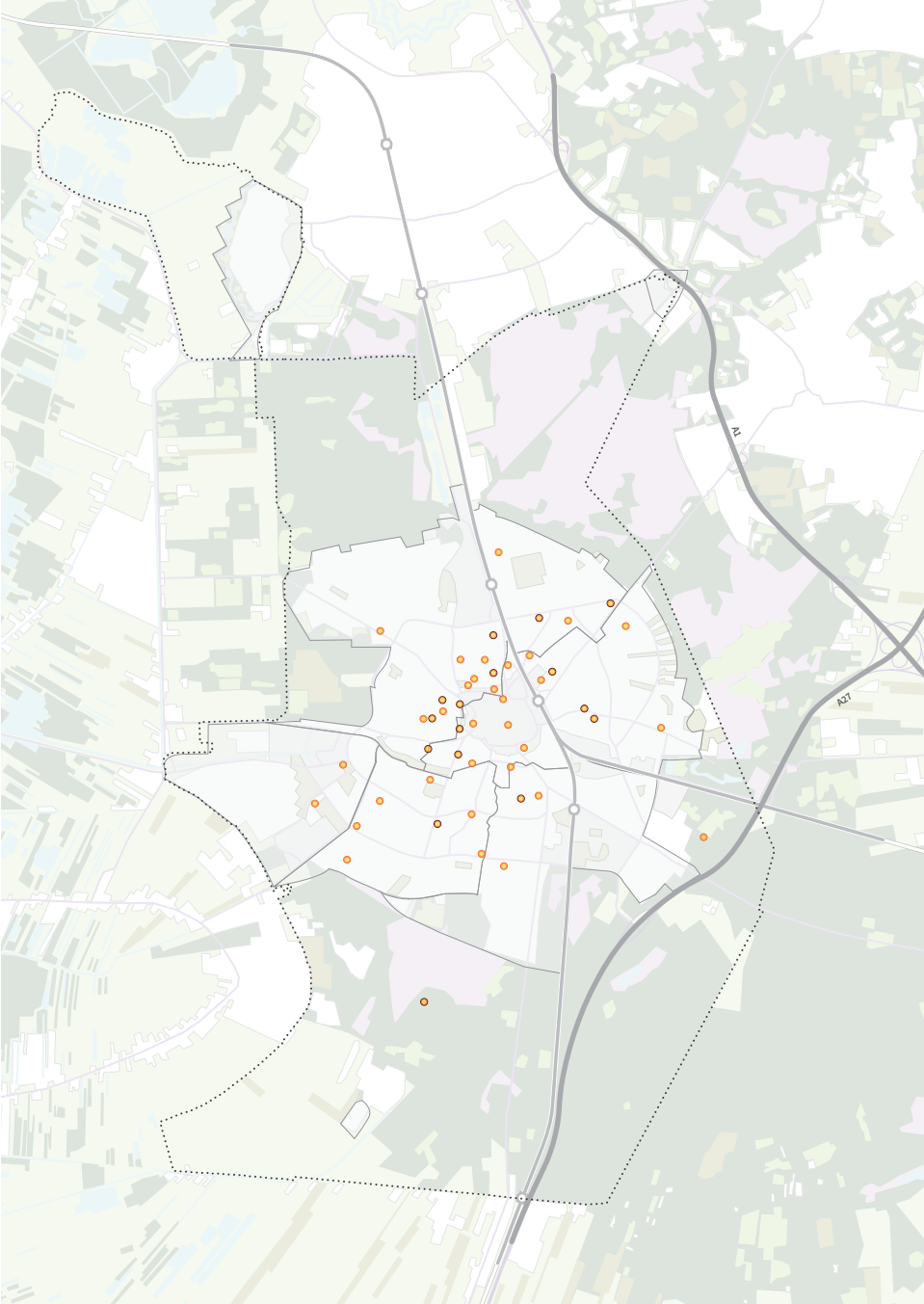

Voorzieningen

religieuze gebouwen

- religieus gebruik
- herbestemd / leegstaand of transitie

stand van zaken najaar 2023

Voorzieningen

cultuur

 culturele voorziening
museum / bioscoop / bibliotheek

vrije tijd

 speeltuin

 park

 sport(terrein) / maneges / sportscholen

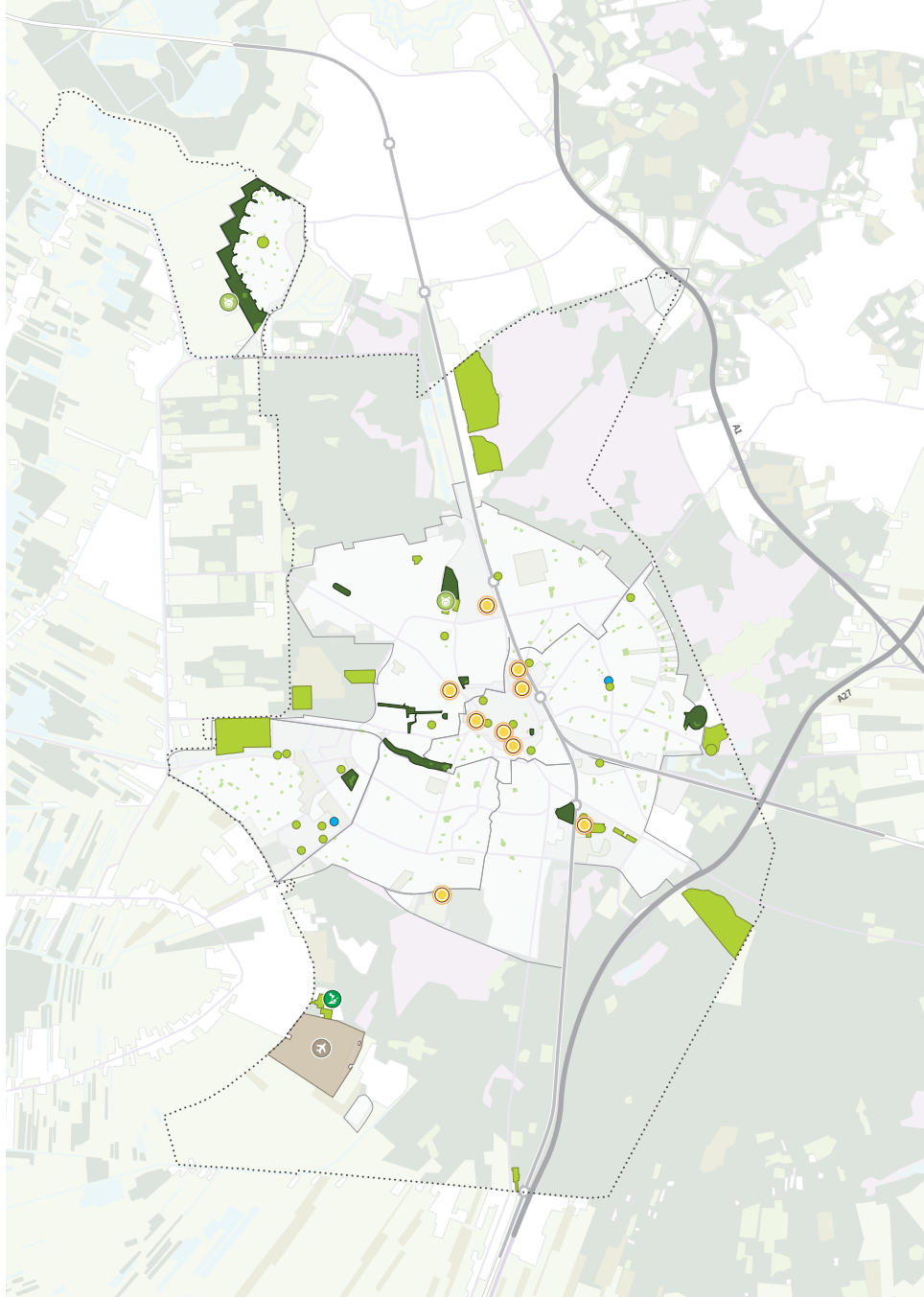
 zwembad

 kinderboerderij

 volkstuin

 vliegveld Hilversum

stand van zaken najaar 2023

Voorzieningen

winkels

- centrum
- winkel- en aanloopstraten
- buurt- en wijkwinkelcentra
- supermarkt
buiten buurt- en wijkwinkelcentra
- concentratiegebied grootschalige winkels
o.a. bouwmarkten & woonwinkels

gezondheid

- ziekenhuis
- gezondheidscentrum / huisarts / apotheek

ontmoeten, groei, ontwikkeling en onderwijs

- buurtcentrum
- Jeugd en Gezin
- (speciaal onderwijs) basis- of middelbare school
- peuterspeelzaal / kinderdagverblijf / buitenschoolse opvang

cultuur

- culturele voorziening
museum / bioscoop / bibliotheek

religieuze gebouwen

- religieus gebruik
- herbestemd / leegstaand of in transitie

vrije tijd

- speeltuin
- park
- sport(terrein) / maneges / sportscholen
- zwembad
- kinderboerderij
- volkstuin
- vliegveld Hilversum

stand van zaken najaar 2023

